

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

S. Ondrejovič, Otázky jazykovej kultúry a Eugen Pauliny

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

J. Findra, Z funkčných možností syntaktickej synonymie ■ J. Kačala, Pojem nespojitej prechodníkovej konštrukcie. II. Nespojitá prechodníková konštrukcia ako parentéza

DISKUSIE A ROZHĽADY

J. Dolník, Jazyková ideológia a spisovná slovenčina

SPRÁVY A RECENZIE

Konferencia Hovorená podoba jazyka v médiách. T. Bánik ■ Starobylá Ríazaň v slovanskom duchu, Medzinárodná konferencia slavistov v Riazani pri príležitosti 195. výročia narodenia I. I. Sreznevského. H. Kubišová ■ Cyrilské a latinské pamiatky v byzantsko-slovanskom obradovom prostredí na Slovensku. I. Valentová ■ BLANÁR, Vincent: Nový pohľad do autorskej dielne Antona Bernoláka. M. Kopecká ■ MARIČOVÁ, Anna: Slovenské nárečie Starej Pazovy. Ľ. Dvornická ■ VEČERKA, Radoslav.: K pramenům slov. Uvedení do etymologie. M. Braxatoris

KRONIKA

K nedožitej osemdesiatke profesora Jozefa Jacka. M. Sedláková

ROZLIČNOSTI

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka

orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR
Slavomír Ondrejovič

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Katarína Kálmánová

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Klára Buzássyová, Juraj Dolník, Mi-
roslav Dudok, Ján Findra, Katarína Kálmánová,
Lubomír Kralčák, Milan Majtán, Jozef Mlacek,
Slavomír Ondrejovič, Matej Považaj, Ján Sabol,
Daniela Slančová, Pavol Žigo

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Panská 26

S. Ondrejovič, Otázky jazykovej kultúry a Eugen Pauliny 3

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

J. Findra, Z funkčných možností syntaktickej synonymie..... 7

J. Kačala, Pojem nespojitej prechodníkovej konštrukcie.

II. Nespojitá prechodníková konštrukcia ako parentéza.... 15

DISKUSIE A ROZHĽADY

J. Dolník, Jazyková ideológia a spisovná slovenčina 30

SPRÁVY A RECENZIE

Konferencia Hovorená podoba jazyka v médiách. T. Bánik 42
Starobylá Riazan' v slovanskom duchu, Medzinárodná kon-
ferencia slavistov v Riazani pri príležitosti 195. výročia
narodenia I. I. Sreznevského. H. Kubišová 45

Cyrilské a latinské pamiatky v byzantsko-slovanskom
obradovom prostredí na Slovensku. I. Valentová 48

BLANÁR, Vincent: Nový pohľad do autorskej dielne Antona
Bernoláka. M. Kopecká. 50

MARIČOVÁ, Anna: Slovenské nárečie Starej Pazovy.
E. Dvornická..... 53

VEČERKA, Radoslav.: K pramenům slov. Uvedení do
etymologie. M. Braxatoris 55

KRONIKA

K nedožitej osemdesiatke profesora Jozefa Jacka.
M. Sedláková..... 58

ROZLIČNOSTI

Lexikálny význam a fungovanie slova *inštrumentárium*.
K. Buzássyová 60

INFORMÁCIE AUTOROM

Redakcia prijíma príspevky spracované na počítači – textový editor Word pod operačným systémom Windows. Pri spracúvaní príspevkov prosíme dodržiavať tieto zásady:

1. V celom texte používať jednotné riadkovanie 2.
2. V texte za každým interpunkčným znamienkom urobiť medzeru (napr. s. 312 a pod.).

3. Slová na konci riadka nerozdeľovať a tvrdý koniec riadka používať iba na konci odsekov. Odseky začínať so zarážkou.

4. Pri rozlišovaní typov písma pridávať sa naďalej úzu časopisu, používať kurzívu, riedenie, horný/dolný index. Nič nepodčiarkovať, nepoužívať široký a vysoký typ písma a pod.

5. Rozlišovať dlhú čiarku (pomlčku), napr. G. Altmann – V. Krupa, a krátku čiarku (spojovník), napr. T. Slama-Cazacu; vedecko-metodologický a pod.

6. Poznámky pod čiaru v texte označiť horným indexom (napr. vzniká tým synergický efekt,¹ ktorý...), poznámky uviesť na konci príspevku v tvare horný index, medzera, obsah poznámky (napr. ¹ Synergia znamená spolupôsobenie...).

7. Grafy a schémy pripojiť na osobitnom liste maximálne vo veľkosti šírky a výšky strany časopisu (podľa požadovanej veľkosti).

8. Do redakcie poslať jeden vytlačený exemplár príspevku spolu s disketou. Príspevok možno poslať aj elektronickou poštou ako prílohu na adresu *katarina.kalmanova@juls.savba.sk*. Po posúdení a redakčnom spracovaní ho redakcia vráti autorovi. Tento exemplár autor pošle späť redakcii spolu so skorigovanou disketou a opraveným vytlačeným príspevkom.

9. Literatúru uvádzať takto:

a) knižná publikácia:

FURDÍK, Juraj: Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča: Modrý Peter 1993. 199 s.

Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. 2. vyd. Bratislava: Veda 2000. 998 s.

b) štúdia v zborníku:

DOLNÍK, Juraj: Spisovná slovenčina a čeština. In: Studia Academica Slovaca. 28. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 1999, s. 39 – 52.

c) článok v časopise:

HORECKÝ, Ján: Sémantické a derivačné pole slovies ísť a chodiť. In: Slovenská reč, 1999, roč. 64, č. 4, s. 202 – 208.

Prosíme autorov, aby s príspevkami posielali aj údaje potrebné na vyplatenie honoráru: rodné číslo, adresu trvalého bydliska, resp. aj číslo bankového účtu.

Súčasťou každej štúdie Slovenskej reči je záväzne abstrakt v anglickom jazyku (vrátane preloženého titulku). Abstrakt by mal mať max. 100 slov a obsahovať tzv. kľúčové slová na identifikáciu príspevku v rámci vedeckovýskumnej oblasti.

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 73, 2008. Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Panská 26. Hlavný redaktor: Slavomír Ondrejovič. Výkonná redaktorka: Katarína Kálmánová. Technický redaktor: Vladimír Radik.

Vychádza šesť ráz za rok. Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. E-mail: sap@sapress.sk, www.sapress.sk.

Registračné číslo 7089.

Distributed by SAP – SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia.

Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia.

Telephone: +421-2-63839472, fax: +421-2-63839485, e-mail: info@slovart-gtg.sk.

Distribution rights held by KUBON and SAGNER, P. O. B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 2008

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK
73 – 2008

časopis pre výskum slovenského jazyka

ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU
ĽUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

SAP
SLOVAK ACADEMIC PRESS

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

OTÁZKY JAZYKOVEJ KULTÚRY A EUGEN PAULINY

Slavomír Ondrejovič

Eugen Pauliny už pred viac ako 60 rokmi uverejnil programový článok s diogénovskym skromným názvom *Namiesto úvodu o slovenskom purizme*. Predpokladáme, že ani sám autor v čase koncipovania tejto svojej brilantnej state, ktorá vyšla ako úvodník k vtedy novozaloženému časopisu Bratislavského lingvistického krúžku *Slovo a tvar*, netušil, aká aktuálna bude jeho výpoveď aj po vyše polstoročí.

Všetci vieme, že slovenská jazykoveda, ktorá sa v zásadných otázkach unisono odvoláva na Eugena Paulinyho, nie je jednotná v interpretácii jeho odkazu. Pripomeňme si posolstvo tohto nášho veľkého mysliteľa prostredníctvom niektorých formulácií v oblasti jazykovej kultúry a spisovného jazyka, ako ich sám kedysi napísal. Na tomto mieste sa hodí rozpamätať na ne aj preto, že práve uplynulo štvrtstoročie odvtedy, čo sme sa s Eugenom Paulinym rozlúčili navždy. Vyberme preto z tejto jeho vstupnej state, ale aj z jeho ďalších dvoch statí, pár myšlienok, aby sme ich mohli postaviť zoči-voči ideám presadzovaným súčasnou slovenskou jazykovedou, akokoľvek je diferencovaná. Vzdávame sa na tomto mieste potešenia z ich interpretácie a odkazovania na dnešné súvislosti.

Eugen Pauliny písal svoju štúdiu po 2. svetovej vojne, keď bolo veľmi aktuálne vyrovnáť sa s činnosťou puristov v rokoch 1931 – 1938 a zhodnotiť ju. Oceňuje ju ako takú, „ktorú nie je možné ani spravodlivo zavrhnúť“, lebo vďaka nej „sa ustálili výkyvy v hláskoslovnej a gramatickej norme spisovnej slovenčiny, ba v mnohom sa ustálil aj slovník“ (Pauliny, 1947, s. 1). Vzápätí však lakonicky, ako to bolo uňho vždy zvykom, dodáva: „Principiálna nesprávnosť purizmu sa prejavila len neskôršie a jej dôsledky badáme aj dnes“ (ibid.).

Aj v rukopise z r. 1953 (uverejnenom až posmrtno v r. 2000) opakuje, že aj keď puristi v jednotlivostiach prispeli k ustáleniu vtedajšej rozkolísanej normy, ich vystúpenie treba vcelku hodnotiť negatívne. „Osvojujú si výhradné právo na titul ochrancov ‚írečitosti‘ slovenského spisovného jazyka, zaviedli starostlivosť o kultivovanie spisovnej slovenčiny do slepej uličky“ (Pauliny, 2000, s. 24). Svoje autoritatívne po-

stavenie využívali podľa jeho slov na to, aby „hlásali bezvýhradný návrat k nárečovému základu: nepovšimli si a nijako nedocenili okolnosť, že funkcie spisovného jazyka sú také rozmanité, že dedinské nárečia nemôžu vo veľmi mnohých veciach spisovnému jazyku pomôcť. Namiesto kultivovania spisovného jazyka vniesli do kultúry spisovného jazyka pojem ‚čistoty‘, ‚írečitosti‘“. Očisťovaním spisovného jazyka, tak ako ho navrhovali a uskutočňovali puristi, sa spisovný jazyk nemohol rozvíjať a kultivovať, mohol sa iba ochudobňovať a stávať primitívnym“ (s. *ibid.*, s. 23 – 24).¹

V čom presne spočíva dedičstvo purizmu, ktoré sám Eugen Pauliny na inom mieste označuje ako neblahé? Tu sú jeho slová: „Priemerný slovenský inteligent si zvykol, že mu vždy bude niekto hovoriť: ‚Toto je nesprávne, toto nespúšťaš, a toto je správne‘. Prestal sa pokladať za spolutvorcu spisovného úzu, zvykol si na úlohu trpného prijímateľa puristických príkázaní. Je to dôsledok okolnosti, že puristi nepodkladali svoje tézy dokazovaním, ale prosto ich predostierali ako hotové nepochybné pravdy, stojac za nimi iba svojou autoritou obhajcov tézy o samobytnom slovenskom národe“ (*ibid.*, s. 2). Neprípomína nám to niečo aj dnes? Nie sú na tom často založené poučenia v rubrikách a príručkách amatérskej a poloamatérskej jazykovedy a nevychádzajú z takéhoto postoja aj rôzne výzvy na ochranu jazyka?

Eugen Pauliny v roku 1947 upozorňuje v tejto súvislosti na ďalší dôsledok uvedeného prístupu: „Dnešný priemerný slovenský inteligent, ktorý chce dbať o úroveň svojho jazyka, žije v neustálom strachu, že píše a hovorí nesprávne. Neuvedomuje si, že aj on sám je spolutvorcom normy a kultúry spisovného jazyka a že aj on sám nesie za stav spisovného jazyka kus moci a zodpovednosti“ (*ibid.*). Mal by sa však „raz navždy zbaviť mentality neslobodného človeka, ktorý smie hovoriť len to a tak, ako mu to ‚filologická vrchnosť‘ rozkáže“ (*ibid.*). Paulinyho záver je, že „slovenská inteligencia pri pestovaní svojho spisovného jazyka nepotrebuje autoritatívne vedenie, ale nevyhnutne potrebuje ukazovateľov cesty (*ibid.*, s. 3). Podľa neho „je nevyhnutné šíriť zásadu, že spisovný jazyk je úctyhodným nástrojom intelektuálnej práce a dorozumievania a že tento nástroj je vtedy dobrý, keď dobre a poddajne vyhovuje cieľu, na ktorý sa upotrebuje“ (*ibid.*, s. 3). Pravdaže, na druhej strane si „slovenská inteligencia musí uvedomiť zákonitosti slovenského spisovného jazyka a musí vedieť, že má v rukách tvorčiu (dnes by sme povedali tvorivú – S. O.) a kodifikátorskú

¹ Norma spisovného jazyka musí byť podľa E. Paulinyho ustálená, pružná, úplná, všeobecne známa a systémová: „Úlohou jazykovedcov nie je tvoriť systém spisovného jazyka, ale správne odhaľovať systém, ktorý v jazyku je“. Pripomeňme, akým presvedčivým príkladom dokumentuje pružnú ustálenosť, ktorú považoval za dôležitú vlastnosť každého jazyka: „Spisovná slovenčina bola pred 1. svetovou vojnou dobre ustálená. Diela Kukučina, Timravy, Vajanského, Tajovského, Krasku, Roya a iných, jazyk Slovenských pohľadov a Národných novín atď. boli svedectvom peknej kultivovanosti a ustálenosti spisovného jazyka. Ale táto ustálenosť nebola pružná. Len čo po roku 1918 bola spisovná slovenčina zaťažená novými úlohami, len čo sa rozšíril počet jej používateľov, len čo nastal silnejší vplyv češtiny, ukázala sa hneď nepružnosť tejto ustálenosti“ (s. 12).

moc, ale že má aj plnú dejinnú zodpovednosť za to, ako svoju moc použije. Lebo v jej práci, premýšľaní a tvorení je budúcnosť a podoba slovenského spisovného jazyka. Lingvista jej môže len v práci pomáhať, no nemôže ju sám robiť“ (Pauliny, 1947, s. 3). Eugen Pauliny, nemôžeme si to nevšimnúť, tu hovorí na prvom mieste o kodifikátorskej moci nie u jazykovedcov, ale u reprezentantov inteligencie, dnes by sme povedali: u vzdelancov. Od jazykovedcov sa žiada najmä to, aby im (vzdelaným používateľom jazyka) boli na dobrej pomoci.

Aj v brožúre Norma spisovnej slovenčiny a zásady jej kodifikovania sa zdôrazňuje, že normu spisovného jazyka určujú jeho používatelia. „Neurčujú ju jazykovedci“ (2000, s. 2). A aká je teda úloha jazykovedcov? Podľa Paulinyho výkladu pri pestovaní spisovného jazyka do hry vstupujú „jednak používatelia spisovného jazyka, u ktorých norma spisovného jazyka žije, platí a vyvíja sa, jednak jazykovedci, ktorí túto živú normu poznávajú a systematicky spracúvajú“ (ibid.). V tomto texte, ktorý vznikol v roku 1953, autor k veci ešte dodáva: „Náhľad, že nositeľom normy spisovného jazyka sú používatelia spisovného jazyka, neprenikol ešte u nás v dostatočnej miere. U nás ešte dosť panuje presvedčenie, že ‚spisovnosť‘ nejakého výrazu, spôsobu výslovnosti alebo tvaru môže a musí určovať jedine jazykovedec. Tento názor nemôžeme dnes už pripustiť ako správny. Ak totiž vychádzame z chápania, že jazyk je nástrojom na dorozumievanie a myslenie, vtedy nevyhnutne musíme prísť k záveru, že správne v jazyku je to, čo spoločnosť pre svoje dorozumievanie používa, teda to, čo sa pre dorozumievanie v praxi najlepšie osvedčuje. Nemôže sa teda pokladať za správne pre dorozumievanie to, čo bez ohľadu na používanie v praxi ako správne určí jednotlivý odborník alebo malá skupina odborníkov“ (s. 11).

Z uvedeného by mohlo vyplývať, že úloha jazykovedcov pri vytváraní normy je v ponímaní Eugena Paulinyho dosť obmedzená a v zásade „trpná“. Jazykovedec by podľa jeho slov mal zisťovať normu, spracovať ju do prehľadných pravidiel a poučiek a ináč by do jazyka nemal zasahovať. Ale vec nie je taká jednoduchá, ako ukazuje aj sám E. Pauliny. Používatelia spisovného jazyka sú v jednotlivých prípadoch v rozpakoch, či pokladať niečo za súčasť spisovnej normy alebo nie. Sami neovládajú normu spisovného jazyka a v tejto chvíli musia pri vytváraní normy spolupôsobiť jazykovedci. Táto okolnosť neprichádza podľa Eugena Paulinyho natoľko do úvahy pri spisovných jazykoch so starou a pevnou tradíciou, ale je veľmi závažná pri slovenčine, ktorá je „v dnešnej svojej podobe dosť mladým spisovným jazykom, prudko sa vyvíjajúcim v jednotlivých zložkách“. „Je teda prirodzené“, hovorí ďalej Eugen Pauliny, „že jazykovedec tu musí veľa ráz dôkladne spolupôsobiť pri tvorení normy a nemôže sa uspokojiť iba s úlohou registrátora platnej a jednotnej normy. Preto slovenský jazykovedec musí častejšie ako inde využívať svoje odborné vedomosti a skúmať, aké vlastnosti musí mať dobrá jazyková norma, aby mohol správne spolupôsobiť pri jej utváraní“ (s. 11).

Napokon pripomeňme ešte jednu pasáž z Paulinyho, tentoraz z jeho konferenčného koreferátu (Pauliny, 1979): „Kodifikátor musí veľmi citlivo sledovať živý úzus. Je jasné, že doň pri kodifikácii zasahuje. Ale musí zasahovať tak, aby stabilitu spisovného jazyka... sám ďalej neoslaboval. ... veľmi často sa u kodifikátorov zdôrazňuje systémovosť a ústrojnosť slovenského jazyka. V mene tejto ústrojnosti a pravidelnosti sa vyžaduje priamočiara pravidelnosť aj tam, kde doteraz nebola, a kde jazyk bol ustálený. Tu si treba uvedomiť, že keď sa nariadením jazykovedcov zavedie v takom to prípade forma, ktorá je síce ústrojná, pravidelná, systémová a ,vyplýva zo zákonitosti slovenského jazyka‘, ako sa rado zdôrazňuje (to je vlastne zaklínadlo), zavádza sa novotvar, ktorý rozrušuje doteraz ustálenú normu. Tu nemôže byť reč o upevnení normy. Tu ide zrejme o oslabenie normy a vyvolanie neistoty“ (s. 48).

To všetko napísal Eugen Pauliny, všeobecne uznávaný aj dnes ako „oporný stĺp slovenskej jazykovedy“. Na tomto mieste sme len pripomenuli jeho vlastné slová z jednej oblasti jeho jazykovedných záujmov, ponechávajúc ich bez komentára a bez dôvetkov. Aby sa na ne nezabudlo najmä vtedy, keď sa na toto veľké meno slovenskej lingvistiky dnes odvolávame a aj v budúcnosti budeme odvolávať.

Literatúra

- PAULINY, Eugen: Namiesto úvodu slovo o slovenskom purizme. In: Slovo a tvar, 1947, č. 1, s. 1 – 3.
- PAULINY, Eugen: Niekoľko poznámok o spisovnom jazyku v súčasnosti. In: Z teórie spisovného jazyka (Materiály z konferencie o spisovnom jazyku z r. 1976). Red. J. Ružička. Bratislava: Veda 1979, s. 43 – 51.
- PAULINY, Eugen: Norma spisovnej slovenčiny a zásady jej kodifikovania. Red. S. Ondrejovič. Bratislava, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 2000.

Ján Findra

Z FUNKČNÝCH MOŽNOSTÍ SYNTAKTICKEJ SYNONYMIE

FINDRA, J.: From Functional Potential of Syntactic Synonymy. Slovenská reč, 2008, vol. 73, No. 1, pp. 7 – 14. (Bratislava)

A study points out an idea, that a prerequisite of synonymy is a synonymous line as a place where an expression is in diverse semantic and stylistic relations with other members of the line. This is the way an author reasons for syntactic synonymy. On the basis of stylistic and pragmatic aspects he observes system and functional potential of syntactic variants of the synonymous line considering their semantic modifications but especially their stylistic nuances and functional potential. An analysis has shown that in spite of a limited number of syntactic constructions, which results in a limited number of synonymous lines, syntactic synonymy – in addition to lexical synonymy – provides the biggest selection potential. This is another proof of an idea considering syntax as one of the most important style indicators.

Synonymia sa tradične spájala s lexikálnou rovinou jazykového systému. Súviselo to s tým, že lexikálna synonymia je najbohatšie rozvinutá a zároveň je sémanticky a štylisticky najdiferencovanejšia. V slovnej zásobe existuje mnoho viacčlených synonymických radov, ktorých členy označujú (pomenúvajú) ten istý, no spravidla iba príbuzný pojmový obsah a ktoré sa zároveň výraznejšie líšia svojím slohovým významom. Lexikálna synonymia je aj v odbornej literatúre najpodrobnejšie rozpracovaná (Filipec, 1961, Pisárčiková, 1973, 1978, Findra, 1978).

Dnes sa však už všeobecne prijíma názor, že do synonymických vzťahov vstupujú prvky všetkých rovín jazykového systému (Skalička, 1941, Jedlička, 1970, Findra, 1980, 2004, Mistrik, 1997, Čechová a kol., 2003,). Popri lexikálnej synonymii je systémovo najbohatšie členená a funkčne najdiferencovanejšia syntaktická synonymia. Dokonca z hľadiska výstavby aktuálneho jazykového prejavu je najdôležitejšia, lebo sa výrazne podieľa aj na kompozičnom stvárňovaní textu, na členení, odstupňovaní a hierarchizácii jeho obsahových segmentov.

Tak ako lexikálna synonymia aj syntaktická synonymia je založená na napätí (asymetrii) medzi obsahom a formou. Jej podmienkou i potvrdením je aj najmenej dvojčlenný synonymický rad (Cyganova, 1966, Apresian, 1969, Pisárčiková, 1976). Tá istá alebo príbuzná (blízka) obsahovo-tematická čiastka jazykového prejavu (myšlienково spracovaný výsek skutočnosti) sa uloží v rámci aspoň dvoch syntaktických konštrukcií (viet), ktoré majú odlišnú štylistiku, funkčné uplatnenie. Výsek

skutočnosti (myšlienkový obsah, obsahovo-tematický segment) ako náplň hĺbkovej štruktúry vety, ktorý je uložený na úrovni jej sémantickej štruktúry, sa takto realizuje v priestore dvoch alebo aj viacerých (synonymných) konštrukcií, ktoré sa na úrovni formy prezentujú ako ustálené syntaktické konštrukcie. Syntaktická synonymia je teda založená na princípe transformácie formy (Mistrík, 1997). Jej podstata spočíva v tom, že na povrchovej úrovni dochádza k zmene (striedaniu) syntaktických konštrukcií, no na sémantickej úrovni, v hĺbkovej štruktúre vety, vecný (myšlienkový) obsah zostáva relatívne identický. Inak povedané, synonymné (transformované) syntaktické konštrukcie budú ako členy synonymického radu na povrchovej úrovni vety odlišné, no v ich hĺbkovom podloží zostane sémantická štruktúra vety viac-menej zachovaná. Spravidla však dôjde k jej modifikácii, no najmä k štylistickej diferenciacii. Podobne ako pri lexikálnej synonymii aj varianty syntaktického synonymického radu sa navzájom odstupňovane diferencujú na osi nocionalnosť (bezpríznakovosť) – emocionálnosť/expresívnosť (príznakovosť). Zo štylistického hľadiska odlišnosť syntaktickej synonymie oproti lexikálnej synonymii je v tom, že na jednotlivé synonymné konštrukcie sa spravidla navrstvujú aj ďalšie významové odtienky, ktoré sú závažné jednak zo štylisticko-pragmatického aspektu, predovšetkým však majú dosah na textovú výstavbu aktuálneho jazykového prejavu. Aj v tomto prípade ide o napätie individuálne (subjektívne) – sociálne (objektívne).

Ako totiž vieme, štylistický proces v čase tvorby aktuálneho textu predpokladá výber konkrétneho výrazového prostriedku z viacerých sémanticky a štylisticky relatívne identických a zároveň odlišných možností. V tomto zmysle aj syntaktická synonymia umožňuje autorovi, aby si v čase tvorby aktuálneho textu vybral z členov synonymického radu, ktoré sú v hĺbkovej rovine relatívne príbuzné a na povrchovej rovine odlišné, ten najvhodnejší variant. Aj v tomto prípade je vlastný výber konkrétnej syntaktickej konštrukcie podmienený subjektívne, individuálnym štýlom autora a jeho komunikačným zámerom. Rozhodujúcu úlohu však pritom zohrávajú objektívne štýlotvorné faktory späté s konkrétnou komunikačnou situáciou. Tieto činitele totiž podmieňujú aj uplatnenie príslušnej obsahovej a formálnej modelovej štruktúry; v skutočnosti tu ide predovšetkým o čistotu žánrového, slohovopostupového a štýlového pôdorysu jazykového prejavu. Pritom je zároveň dôležité, že syntaktická synonymia umožňuje autorovi varírovať, obmieňať vyjadrovanie aj v rámci toho istého jazykového prejavu tak, aby nenašiel jeho modelové vymedzenie, a teda aby ho jazykovo-kompozične koncipoval v priestore dominantnej obsahovej a formálnej modelovej štruktúry. Pri tomto výbere je autor slobodný, no zároveň musí rešpektovať tlak relevantných (objektívnych) faktorov komunikačnej situácie, ktoré mu „prikazujú“, aby vybral práve a iba ten variant, ktorý mu umožní jedinečne prezentovať svoj komunikačný zámer tak, aby rešpektoval nielen jazykové, ale aj štýlové a komunikačné normy.

Synonymia v syntaxi sa uplatňuje jednak na úrovni členskej a jednak na úrovni vetnej. Tak ako pri lexikálnej synonymii aj v rámci syntaktickej synonymie sa v oboch prípadoch použitý synonymický variant pociťuje ako implicitná alternácia. Tak napríklad, ak sa v publicistickom texte vyskytne pomenovanie *basa*, vhodnosť jeho využitia si intuitívne alebo uvedomene konfrontujeme (overujeme) v priestore trojuholníka *basa – konkrétny žánrový model – väzenie*. Znamená to, že uvedené dva varianty lexikálneho synonymického radu sa nemusia vyskytovať vedľa seba v tom istom textovom okolí. Napriek tomu a či práve preto dokážeme zhodnotiť, či tu nedošlo k porušeniu slohovej normy. Je totiž zrejme, že ak sa toto slovo opakovane nachádza v objektívnej publicistickej správe, s čím sa v ostatnom čase bežne stretávame, ide tu o nefunkčné použitie vychyteného, módného slova. Analogicky to platí aj o syntaktickej synonymii.

Na členskej úrovni sa synonymický rad utvára tak, že obsahová koordinácia, ktorá sa bezpríznamovo realizuje ako pravá parataxa, sa vo formálnej obmene (transformácii) vyjadrí v rámci nepravej hypotaxy, a naopak. Ide o prípady typu *otec a syn – otec so synom; dom môjho otca – môjho otca dom – môjho otcov dom*. Štylisticky závažnejšia je formálna realizácia vzťahu medzi členmi viacčlennej koordinatívnej syntagmy. Bezpríznamová je konštrukcia, keď sa spojku pripája posledný člen koordinatívnej syntagmy, napr.: *Autosyntagmatické slovné druhy sú podstatné mená, prídavné mená, číslovky, zámená, príslovky a slovesá*. Štylisticky príznakové je bezspojkové pripájanie (asyndeton), ako aj pripájanie založené na kumulácii tej istej, spravidla zlučovacej spojky (polysyndeton). Polysyndeton je typický prostriedok básnických textov, napríklad:

*...že Si svetlo hviezd
i mesiac že je Tvoj,
že si vody chuť
i struny tón
i brázda prevrátených hrúd
i slnkom obliaty sneh skalných výšin
i miazgou môjho tela.*

Vyskytuje sa však aj v epickej próze, najmä v lyrizujúcich pasážach, napr.: *Ne-bolo by dnes tvojich dier a výmoľov a oblúkov a strání a sediel a chrbtov. – Počul si kroky ľudí, ktorí páliac a kľučujúc lesy zakladali Slivnicu a Uhlisko a Blatnicu a Ochuchlov a Zelenú Misu*. Emocionálno-estetická hodnota polysyndeta sa pociťuje na pozadí bezpríznamovej koordinatívnej konštrukcie. Aktívne sa však na tom podieľa aj kontextová expresivita spojky založená na jej opakovaní. Bezspojkové pripájanie jazykových jednotiek v koordinácii je takisto zdrojom expresivity, napr.: *Nato sa postavil do otvorených dverí, založil ruky na prsia, imperátorsky sa rozkročil, hľadel na námestie*. Zároveň sa takto dynamizuje rozprávanie a akceleruje tem-

po deja, napr.: *Bola už neskorá jeseň, bielená zaránky slabými mrazíkmi. Lesné plody ako jahody, čučoriedky, brusnice, maliny už dávno dozreli, prezreli, opadali na zem a zhnili. Lieskové orechy povynášali veвериčky do hniezd.*

Príklady potvrdzujú, že v umeleckých textoch asyndeton i polysyndeton sú ako štýlémy významným prostriedkom textovej výstavby. V takejto funkcii sa využívajú aj vo vecných textoch, najmä v rečníckych žánroch a v publicistike vo fejtóne, črte, besednici a prípadne aj v komentári; ide hlavne o žánre, v ktorých sa dominantne uplatňuje úvahový model. V takejto funkcii sa príznaková bezspojková a spojková stavba koordinatívnej syntagmy zblízuje s anaforou, ktorá sa však už zaraďuje medzi syntaktické synonymá na vetnej úrovni, ba možno ju považovať za kompozičnú štýlému, ktorá ako členiaca nadvetná stavebná jednotka spolupracuje s odsekom, napr.:

Po chvíli ozve sa zdola, z hmly, jemný klepot. Klepot sa pravidelne zosilňuje. Z osuhle na dne vynoruje sa postava.

Môže to byť blúdiaci duch tohto pustého kraja.

Môže to byť zlovestný posol vojen, požiarov a moru.

Môže to byť pútnik, vracajúci sa po rokoch z pobitej vojny.

Môže to byť človek s tanistrou a barlou, v kepeni, ktorý mu siaha až po zem.

Vynoruje sa z hmly a vystupuje namáhavo do kopca.

Ak chceme (potrebujeme) vyjadriť zložitejší myšlienkový obsah, na vetnej úrovni máme k dispozícii viacero synonymných syntaktických konštrukcií. Ako členy synonymického radu sa nebudú líšiť iba v rozmedzí opozície nocionálnosť – expresívnosť. V rámci jednotlivých variantov sa môžu diferencovane modifikovať významové odtienky medzi segmentmi výseku skutočnosti, ktoré sú myšlienково spracované na úrovni sémantickej štruktúry vety. Túto situáciu možno ilustrovať viacčlenným synonymickým radom, v ktorom sa jednotlivé varianty odlišujú stupňom hustoty konštrukcie. Zároveň sa líšia aj diferencovaným odstupňovaním významových vzťahov medzi čiastkovými zložkami myšlienkového obsahu:

- (1) *Ivan dosiahol prvý úspech. Nadobudol potrebné sebavedomie.*
- (2) *Ivan dosiahol prvý úspech a nadobudol potrebné sebavedomie.*
- (3) *Ivan dosiahol prvý úspech a potom (vtedy) nadobudol potrebné sebavedomie.*
- (4) *Len čo Ivan dosiahol prvý úspech, nadobudol potrebné sebavedomie.*
- (5) *Ivan dosiahol prvý úspech, a preto nadobudol potrebné sebavedomie.*
- (6) *Pretože Ivan dosiahol prvý úspech, nadobudol potrebné sebavedomie.*
- (7) *Keď Ivan dosiahol prvý úspech, nadobudol potrebné sebavedomie.*
- (8) *Dosiahnuť prvý úspech, nadobudol Ivan potrebné sebavedomie.*
- (9) *Po dosiahnutí prvého úspechu nadobudol Ivan potrebné sebavedomie.*

Významové vzťahy medzi obsahmi *dosiahol – nadobudol* sa od prvého variantu zhustávajú, vyjadrujú sa tesnejšie. Významové odtienky – príčinná podmienenosť

a časová následnosť – sa pritom rámci jednotlivých syntaktických konštrukcií tiež manifestujú odlišne. V konštrukcii (1) sú dve jednoduché vety „položené“ vedľa seba, významový vzťah medzi nimi je voľný. Časový a príčinný vzťah nie je explicitne vyjadrený. Konštrukcia (2) sa od prvej líši iba tým, že významovú väzbu čiastočne posilňuje zlučovacia spojka a. V ďalších konštrukciách sa významové vzťahy vyjadrujú tesnejšie. V konštrukcii (3), (4), (7) sa navyše explicitne aktualizuje časový vzťah, v konštrukcii (5) a (6) sa takto akcentuje príčinný vzťah. Varianty (8) a (9) sú kondenzované konštrukcie; významové vzťahy sú vyjadrené najtesnejšie. V napätí explicitná – implicitná predikácia (veta – vetný člen) sa v týchto variantoch vzťah medzi myšlienkovými obsahmi síce hierarchizuje, no časové a príčinné súvislosti sú tiež iba implicitné.

Tieto odlišné vlastnosti jednotlivých variantov uvedeného synonymického radu sú štylisticky závažné, rozhodujú o ich využití v aktuálnych textoch. Tak napríklad kondenzované konštrukcie patria k základným syntaktickým prostriedkom náučného štýlu, kde sa na ploche jednej konštrukcie môže stretnúť viacero explicitných a implicitných predikácií. Takýto syntaktický komplex je spravidla náročný na vnímanie, napr.: *Vo vývine náhľadov o rytme štúrovskej poézie možno sledovať všetky premeny charakteristické pre teoretické prejavy komentujúce literárny vývin: od interpretujúcich teórií príslušníkov literárnej školy, motivujúcich a propagujúcich tak svoju vlastnú tvorbu, skryto alebo otvorene polemických proti tradičným formám, k odmietavým a vyslovene polemickým prejavom nasledujúcich škôl, ktoré proti tvorbe a teóriám svojich predchodcov príkro stavajú svoje teórie.*

V ústnych jazykových prejavoch sa môže vyskytnúť aj kondenzácia, spravidla však ako alternácia jednoduchého súvetia ako základovej konštrukcie, napr.: *Zavolám ti po príchode domov.* Ale aj v tomto prípade je bežnejšia voľnejšia konštrukcia (jednoduché podrad'ovacie súvetie), ktoré umožňuje modifikovať význam oznámenia. Potvrdí to rozdiel medzi výpoveďami *Zavolám ti, keď prídem domov.* – *Zavolám ti, keď prideme domov.* Kondenzovaná konštrukcia je teda kontextovo príznaková a v hĺbkovej rovine polysémická.

Aj analyzovaný deväťčlenný synonymický rad potvrdzuje, že zložitejší myšlienkový obsah realizovaný na ploche odlišných syntaktických konštrukcií nie je absolútne identický. Ako sme videli, rozdiel medzi členmi uvedeného synonymického radu je aj v tom, že umožňujú formálne (explicitne) zdôrazniť niektoré významové vzťahy medzi čiastkovými zložkami informácie. V tomto zmysle syntaktická synonymia poskytuje rovnaké výberové možnosti ako lexikálna synonymia. V čase tvorby aktuálneho textu je pritom dôležitá jazyková, štýlová a komunikačná kompetencia autora. V jedinečnom riešení napätia individuálne – sociálne je pritom výber príslušného variantu podmienený individuálnym štýlom autora; na priesečníku relevantných faktorov komunikačnej situácie však rozhodujúcu úlohu zohráva jednak

jeho komunikačný zámer a jednak modelové vymedzenie jazykového prejavu v priestore obsahových a formálnych modelových štruktúr. Dobre to ilustruje porovnanie nasledujúcich textov:

(1) *Zrazu bolo ticho. Motor prestal burácať. Chvíľu sa bezzvučne šmýkali lesnou cestou. Po obidvoch stranách bola vysoká smrečina. Roztvorila sa malá čistinka. Na čistinke bol domček ako z rozprávky.*

(2) *Musel som mu vyjadriť všetko, čo od istého času vtiaklo do mňa zo škovránčieho spevu, čo sa vhrýzlo do mojich žíl z večernej zory, z mladých, tuhými šťavami naliatych boroviek a seknutých koreňov strapatého korucha, čo spôsobilo dravý smäd môjho tela a ľakalo úzkosťou, keď ma nocami samota nachádzala.*

(3) *Slovenské národné hnutie ako aktívny prejav formovania sa buržoázneho slovenského národa okrem prekážok, kladených do cesty jeho rozmachu nacionalistickými kruhmi maďarského národného hnutia, hatilo viacero prekážok, vyplývajúcich z jeho vnútornej situácie.*

Uvedené príklady potvrdzujú, že aj na úrovni syntaktickej synonymie sa funkčná hodnota použitého variantu synonymického radu prezentuje na pozadí implicitnej alternácie. Tak ako v prípade slova *basa* dokážeme konštatovať, či nedošlo k porušeniu slohovej normy, aj pri použití syntaktického variante možno totiž na základe analýzy a interpretácie zistiť, či ho autor uplatnil funkčne primerane, v súlade so všetkými relevantnými faktormi, ktoré determinovali jeho výber, prípadne či ho považil špecifickými funkciami pri výstavbe aktuálneho textu.

Na vetnej úrovni sa v konkurencii pravá parataxa – nepravá parataxa/pravá hypotaxa – nepravá hypotaxa utvárajú (spravidla) dvojčlenné synonymické rady. Prvý člen radu je bezpríznačový, druhý člen je štylisticky zafarbený. formálny rozdiel medzi nimi však nemá podstatnejší dosah na ich štylistické uplatnenie. Pravda, aj na osi parataxa – hypotaxa sa môžu tvoriť aj viacčlenné synonymické rady, napr.: *Mal všetko, ale nebol šťastný. – Mal všetko a nebol šťastný. – Mal všetko, a nebol šťastný. – Mal všetko, a predsa nebol šťastný. – Hoci mal všetko, nebol šťastný.*

Dvojčlenné synonymické rady tvoria aj systémové expresívne syntaktické konštrukcie, ako je apoziopéza, prerývaná výpoveď, elipsa, vytýčený vetný člen, osamostatnený vetný člen, pripojený vetný člen a parentéza. Hoci z hľadiska proveniencie sú späté s ústnymi jazykovými prejavmi, postupne prenikajú aj do písaných textov. V písaných textoch sa ich expresívnosť exponuje najmä preto, že môžu vystupovať ako štylisticky príznakové varianty základných, nocionálnych konštrukcií (Findra, 2004), napr.: *Ale to ste vy, kmotre? A ja SOM MYSLELA, že JE to zlodej.* (Elidované časti ako včlenené sú zapísané verzálami.) Expresívne syntaktické varianty sa v epike využívajú jednak na štylizáciu ústnosti a hovorovosti a jednak na charakteristiku reči postáv. Ako prostriedok estetiky výrazu sa využívajú v lyrizovaných pasážach reči rozprávača a v poézii. Vo vecnej próze sa využívajú

najmä v žánroch vybudovaných na princípe úvahovej modelovej štruktúry, hlavne v publicistike a v rečníctve. V publicistike sa expresívne varianty využívajú najmä v beletristických žánroch, vo fejtóne, črte, besednici, z analytických žánrov sa môžu vyskytnúť v komentári a v editoriáli. Príklad: *Prededávnom sa v redakcii zastavil osemdesiatročný starček, KTORÝ vlastne PRIŠIEL len tak, PRIŠIEL/ZA-STAVIL SA na kus reči.* Niektoré – najmä kontextová elipsa a parentéza – sa bežne uplatňujú aj vo výkladových textoch, napr.: *Z hľadiska lexikálno-tvarovej podoby rozlišujeme viacnásobný doplnok rovnírodý a nerovnírodý. Rovnírodý je taký... – Militantný kritik nebol nudný univerzitný bádateľ, bola to osobnosť, ktorá krásnym písaním, istotou úsudku a jasnozrivosťou intuície, ak si môžem dovoliť túto syntézu, vedela orientovať čitateľa.*

Uvedené príklady potvrdzujú, že vstupom do vecných písaných textov tieto konštrukcie postupne strácajú výraznejšiu stylistickú odtienenosť a vo výkladovom texte nevytvárajú expresívne kontexty; totiž aj tam si už nachádzajú svoj domovský funkčný priestor. Vlastne aj to potvrdzuje, že na časovej osi dochádza k dynamickému preskupovaniu prvkov v rámci paradigiem a v tej súvislosti k posunom na osi nočionálnosť – expresívnosť. Dôkazom môže byť aj táto veta z Matuškovkej eseje, ktorá je ako syntaktická konštrukcia vytýčeným vetným členom: *Vyjednávačky a poklonkovania, hrozby a prosby slovenské v časoch memorandových i matičných – to sú v pomere k prepaseným revolučným možnostiam a ich plameňu skutočne už len uhličky v popole.* V tejto vete ide o evidentné zameranie na výraz, ktoré je príznačné pre Matuškov individuálny štýl. Ale vytýčený vetný člen slúži predovšetkým na to, aby sa vyakcentoval významový vzťah medzi jadrom a východiskom výpovede. V tom je jeho príznačnosť. Nositeľom estetickej kvality je však predovšetkým lexika a na syntaktickej úrovni syntagmatické stvárnenie výpovede a slovosled. Problematika slovosledu a vetosledu je zaujímavá aj z hľadiska synonymických vzťahov. Ide však o problematiku, ktorá by si zaslúžila osobitnú analýzu predovšetkým z funkčného hľadiska.

V tomto príspevku nešlo o podrobnú klasifikáciu a charakteristiku syntaktickej synonymie. Na základe stylisticko-pragmatického aspektu sa v ňom naznačil predovšetkým systémovo-funkčný potenciál syntaktických variantov synonymického radu, a to jednak vzhľadom na ich sémantické modifikácie, ale predovšetkým vzhľadom na ich stylistické odtienenie a funkčné možnosti. V tomto zmysle aj táto stručná analýza potvrdila, že hoci vzhľadom na obmedzený počet syntaktických konštrukcií je obmedzený aj počet syntaktických synonymických radov, popri lexikálnej synonymii syntaktická synonymia poskytuje najväčšie výberové možnosti. Aj tak sa potvrdzuje, že syntax patrí k najvýznamnejším indikátorom štýlu.

Literatúra

- APRESIAN, Jurij Derenikovič: Sinonimija i sinonimy. Voprosy jazykoznanija, 1969, s. 75 – 91.
- CYGANOVA, V. N.: Sinonimičeskij riad. In: Očerki po sinonimike sovremennogo literaturnogo jazyka. Moskva – Lenigrad: Izdatel'stvo AN SSSR 1966, s. 167 – 184.
- FILIPEC, Josef: Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie. Praha: Nakladatelství ČSAV 1961.
- FINDRA, Ján: O funkčnom uplatnení synonymie. In: Kultúra slova, 1978, 12, č. 3, s. 65 – 70.
- FINDRA, Ján: Synonymia v jazyku. In: Jazykovedné štúdie. 15. Horeckého zborník. Bratislava: Veda vydavateľstvo SAV 1980, s. 69 – 74.
- FINDRA, Ján: Expresívne syntaktické konštrukcie. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied UMB v Banskej Bystrici 2004.
- FINDRA, Ján: Štylistika slovenčiny. Martin: Vydavateľstvo Osveta 2004.
- JEDLIČKA, Aois: Základy české stylistiky. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1970.
- MISTRÍK, Jozef: Štylistika. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1997.
- PISÁRČIKOVÁ, Mária: Z problémov lexikálnych synonym v slovenčine. In: Kultúra slova, 1973, roč. 7, č. 7, s. 225 – 229, č. 8, s. 257 – 261, č. 9, s. 300 – 304, č. 10, s. 325 – 330.
- PISÁRČIKOVÁ, Mária: Synonymia sloviess v uvádzacích vetách. In: Slovenská reč, 1978, roč. 64, č. 4, s. 210 – 216.
- SKALIČKA, Vladimír.: Problémy stylu. Slovo a slovesnost, 1941, roč. 16, s. 191.

Ján Kačala

POJEM NESPOJITEJ PRECHODNÍKOVEJ KONŠTRUKCIE II. NESPOJITÁ PRECHODNÍKOVÁ KONŠTRUKCIA AKO PARENTÉZA

KAČALA, J.: Dangling Participle Construction. II. Dangling Participle Construction as a Parenthesis. Slovenská reč, 2008, vol. 73, No. 1, pp. 15 – 29. (Bratislava)

In connection to the first part of author's essay on dangling participle construction that was published in Slovenská reč, 2007, vol. 72, No. 4, pp. 193 – 203, second part is focused on the following four themes: 1. participle and participle construction, 2. non-normative participle constructions, 3. dangling or absolute participle constructions, 4. former forms of participle in validity of other word classes. The main effort is aimed at the analysis of actual dangling and absolute participle constructions within the frame of foundational sentence obtaining status of parenthesis or parenthetical construction.

0. Úvod

Z prvej časti našej state, uverejnenej pod rovnakým názvom vo štvrtom čísle 72. ročníka časopisu Slovenská reč (s. 193 – 203), ako aj zo štúdia zhromaždeného jazykového materiálu vychodí, že vymedzenú problematiku súvisiacu s prechodníkom možno a treba rozčleniť na štyri časti: 1. prechodník a prechodníková konštrukcia (základné pojmy/termíny, ich vymedzenie), 2. nenormatívne prechodníkové konštrukcie, 3. nespojité prechodníkové konštrukcie a 4. pôvodné tvary prechodníka v platnosti iných slovných druhov. Týmto štyrom častiam bude zodpovedať aj ďalšie členenie nášho výkladu. So zreteľom na rozdielnu závažnosť príslušnej časti pri profilovaní zamerania celej state nie sú jednotlivé časti rozsahovo rovnaké.

Pokiaľ ide o spomínaný východiskový jazykový materiál, z približne 3 000 strán textov umeleckej (pôvodnej i preloženej), esejistickej, náučnej, publicistickej aj vecnej literatúry sme vyexcerpovali necelých sto (presne 97) prípadov nespojitých prechodníkových konštrukcií.

Zo zvoleného členenia je zreteľné aj základné chápanie skúmanej tematiky a zodpovedajúca terminológia. V prvých troch prípadoch je reč o prechodníkoch ako o integrálnej súčasť slovesnej paradigmy, ktoré sa funkčne rozmanite diferencujú a vo vete zaujímajú rozličné (aj negramatické alebo nenormatívne) pozície. Naproti tomu vo štvrtom bode máme na mysli javy, ktoré už iba svojou formou pripomínajú tento neurčitý slovesný tvar, ale sémantické procesy, ktoré sa v rámci tejto pôvodne slovesnej formy uskutočnili, v týchto prípadoch už nedávajú vecné dôvody na to, aby sme tu hovorili o slovesnom tvare; preto hovoríme o pôvodnom tvare prechodníka, ktorý už absolvoval slovnodruhový prechod (transpozíciu) a zaradil sa do iného slovného druhu, konkrétne medzi predložky, príslovky alebo častice.

Aj z toho, čo sme povedali doteraz, jednoznačne vychodí, že pojem a termín prechodník ako označenie morfológického tvaru patrí do tvaroslovia (morfológie) ako istej usporiadanej zásobárne gramatických tvarov. Na druhej strane pojem a termín prechodníková (polojetná či polopredikatívna) konštrukcia ako označenie istého typu syntaktickej konštrukcie, ktorej jadrovým výrazom je prechodník ako slovesný tvar, patrí do skladby (syntaxe) ako istého systému konštrukcií a konštrukčných jednotiek. Táto dištinkcia je teda dôležitá na odlíšenie útvarov patriacich do paradigmatickej úrovne ako statickej sústavy a útvarov patriacich do syntagmatickej úrovne ako dynamickej sústavy jazykového systému.

1. Prechodník a prechodníková konštrukcia

Prechodník je jeden z neurčitých slovesných tvarov. Vyznačuje sa jednotným spôsobom tvorenia z takzvanej druhej podoby prítomníkového kmeňa pridaním prípony -úc/-uc alebo prípony -iac/-ac; tento spôsob tvorenia je jedným z prvkov aglutinačných postupov využívaných pri tvorení niektorých foriem v sústave slovesných tvarov v slovenčine. Jozef Ružička v štúdiu O používaní prechodníkov z roku 1956 ukázal, že v slovenčine je iba jeden a jednotný prechodníkový tvar, pri ktorom sa neuplatňujú menné gramatické kategórie rodu, čísla ani pádu. Tieto znaky z jednej strany prechodník spájajú s neurčiteľom a z druhej strany oddeľujú tieto dva tvary od tvarov činného aj trpného prídavia, ktoré práve vďaka schopnosti vyjadrovať tieto menné gramatické kategórie sa pokladajú za takzvané menné slovesné tvary, patriace medzi adjektívaliá. Ako sa zisťuje aj v akademickej Morfológii slovenského jazyka z roku 1966, s. 462, prechodník v našom jazyku nie je menný tvar.

Vlastností, ktoré prechodníku zaručujú príslušnosť k slovesu, najkomplexnejšie opísal Emil Dvořák v priam vzorovej monografii *Prechodníkové konstrukce v nové češtině*, uverejnenej roku 1983. Urobil to na českom jazykovom materiáli, ale veľká väčšina jeho pozorovaní platí aj vo vzťahu k slovenčine, takže možno s nimi pracovať aj zo slovakistického hľadiska. Podľa autora (Dvořák, 1983, s. 57) slovesný ráz prechodníkov je daný (1) ich paradigmatickosťou, (2) lexikálnosémantickou totožnosťou s verbom finítom, (3) totožnosťou valenčného potenciálu s verbom finítom (pričom takzvaná ľavá valencia je „zablokovaná“ zásadou rovnakého podmetu), (4) kategóriou vidu, (5) kategóriou slovesného rodu, no bez zvratnej formy, (6) kategóriou času, pravdaže, s obmedzením na relatívne časy, a to iba na súčasnosť a predčasnosť, (7) zachovávaním zvratného formantu pri reflexívnych slovesách.

Napriek tomuto bohatému výpočtu slovesných znakov prechodníkov autor (Dvořák, *ibid.*) vraví o „podstatnej redukcii slovesných významov“, ktorá „bezprostredne súvisí s ich syntaktickou funkciou: ako začlenené polojetné propozície sú prechodníkové konštrukcie viazané na osobu, spôsob a čas verba finíta. Iba z tohto hľadiska možno pri nich hovoriť o osobovosti a modalite“.

Zo slovakistického hľadiska k uvedeným znakom možno dodať, že pri uplatňovaní kategórie slovesného rodu zisťujeme nielen paradigmatické obmedzenie na opisný trpný tvar, ale aj tento stav platí skôr iba ako potenciálny, lebo pasívne tvary prechodníka typu *súc pestovaný*, prípadne *súc vypestovaný* sa ako systémový prvok v súčasnosti v bežnej reči upotrebávajú zriedkavo, prípadne sa vyznačujú príznakom knižnosti. V tejto súvislosti sa v reprezentatívnej akademickej Morfológii slovenského jazyka (1966, s. 490) vraví: „V dnešnej spisovnej norme sa v úlohe trpného prechodníka používa samo trpné prídavné. Z pôvodného opisného tvaru sa elidovalo pomocné sloveso: *súc volaný – volaný*, *súc (byvši) zvolený – zvolený*...“

Inú pripomienku k citovanému súboru znakov možno vysloviť v tom zmysle, že vyjadrovanie gramatickej kategórie času nevychodí priamo z akejsi prechodníkovej paradigmy (tak ako to poznáme z časovej paradigmy určitých slovesných tvarov typu *vidím – videl som – bol som videl – budem vidieť*) a je podmienené výlučne upotrebením prechodníka vo vete; to značí, že tu už máme do činenia s prechodníkovou konštrukciou. Pritom sa žiada vyzdvihnúť, že tento čas sa uvedomuje iba vo vzťahu prechodníkového deja k deju vyjadrenému určitým slovesným tvarom vystupujúcim v úlohe prísudku dvojčlennej vety. Preto o vyjadrovaní gramatickej kategórie času tvarom prechodníka vo vlastnom zmysle podľa našej mienky nemožno hovoriť. Tento poznatok analogicky možno vzťahovať aj na kategóriu slovesného spôsobu a na kategóriu osoby.

Zo slovakistického hľadiska sa žiada formulovať poznámku aj k relatívnym časom vyjadrovaným prechodníkom: tieto časy v slovenčine nie sú totiž obmedzené na súčasnosť a predčasnosť; bežná, hoci o niečo zriedkavejšia je aj následnosť (presvedčivé príklady doniesol v citovanej štúdií z roku 1956 Jozef Ružička a doklady na vyjadrovanie následnosti sa uvádzajú aj v kolektívnej Slovenskej gramatike /5. vyd. z roku 1968, s. 395/, v ktorej túto časť spracoval tiež Jozef Ružička). Týmto rozdielom medzi slovenčinou a češtinou, ktorý pri všeobecne známej štruktúrnej blízkosti oboch jazykov vyzerá dosť neuveriteľne, nemienime sa tu podrobnejšie zaoberať, lebo príklady zo slovenčiny sú veľmi jednoznačné a na druhej strane závery o stave v češtine pri starostlivom a presnom preskúmaní takého bohatého a rôznorodého jazykového materiálu, ako to urobil Emil Dvořák, sú tiež ťažko sponchybniteľné. Možno sa iba nazdávať, že ide o rozdielnu interpretáciu niektorých prípadov.

Uvedený výpočet znakov prechodníka by bolo možné doplniť – hoci tu už prekračujeme vlastný slovnodruhový rámec slovesa a dostávame sa k syntaktickej funkcii prechodníka, t. j. k prechodníkovej konštrukcii – tým, že najmä rozvitejšie prechodníkové konštrukcie v rámci svojej základovej vety utvárajú samostatný rytmicko-melodický celok, ktorého hranice sa v písomnej podobe vyznačujú interpunkčnými značkami – najčastejšie čiarkami alebo pomlčkami, ale aj zátvorkami.

Pre ďalšie uvažovanie o prechodníku a prechodníkovej konštrukcii je potrebné vyrovnáť sa s niektorými konštatovaniami obsiahnutými v relevantnej jazykovednej literatúre.

Konkrétne Morfológia slovenského jazyka (1966, s. 462) v nadväznosti na citované zistenie, že prechodník nie je menný tvar, píše, že „pri ňom sa uplatňujú predikatívne kategórie spôsobu, času a osoby v tlmenej forme. Preto prechodník má vždy polovetnú platnosť.“. Takéto chápanie vyplýva aj z toho, že sa vo formulácii veci striktné nerozlišuje morfológický tvar a jeho syntaktické uplatnenie.

Syntaktická pozícia prechodníka a prechodníkovej konštrukcie je totiž neodmysliteľne zviazaná s predikáciou v rozčlenenej podobe, t. j. v dvojčlennej vete: v nej sa prechodníková konštrukcia uvedomuje na pozadí predikačných kategórií času a spôsobu vyjadrených na tvare prísudkového slovesa a dej vyjadrovaný prechodníkom sa uvedomuje ako prisudzovaný osobe realizovanej pomenovaním s pozíciou podmetu. No z tohto usporiadania vzťahov prechodníka k prísudkovému slovesu a k pomenovaniu v podmete vety ešte nevyplýva, že by sa pri prechodníku ako morfológickom tvare (na paradigmatickej úrovni) v akejkolvek (hoci len v „tlmenej“) forme uplatňovali predikatívne kategórie spôsobu, času a osoby (hovorili sme o tom aj vyššie).

Eugen Paulíny vo svojej Slovenskej gramatike (1981, s. 173) uvádza schému členenia slovesných tvarov a v nej rozlišuje medzi vyjadrenou a nevyjadrenou predikatívnosťou a medzi vyjadreným a nevyjadreným vzťahom k predikatívnej syntagme. Vyjadrenú predikatívnosť prisudzuje určitým slovesným tvarom, nevyjadrenú zasa neurčitým slovesným tvarom. V rámci neurčitých slovesných tvarov potom prechodník v Paulínyho chápaní vyjadruje vzťah k predikatívnej syntagme (porovnaj aj s. 172), kým prídavia a neurčitok nevyjadrujú vzťah k predikatívnej syntagme.

V tejto schéme nielenže chýba slovesné podstatné meno ako jeden z neurčitých slovesných tvarov (ktoré autor ináč spomína povedzme na s. 176 a 180), ale ani uvedené členenie neurčitých slovesných tvarov podľa toho, či je vzťah k predikatívnej syntagme vyjadrený alebo nie, nezodpovedá jazykovej skutočnosti. Napríklad o konštrukcii so subjektovým doplnkom typu *Brat sa vrátil vyliečený*, v ktorej úlohu doplnku má trpné prídavie *vyliečený* (ako menný slovesný tvar), nemožno povedať, že by tu vzťah doplnku k predikatívnej syntagme nebol vyjadrený; doplnok (realizovaný výrazom *vyliečený*) sa uvedomuje ako ďalší, prípadne sekundárny príznak, prisudzovaný popri hlavnom (t. j. prísudkovom) príznaku podmetu dvojčlennej vety. Nepochybným dôkazom vyjadreného syntaktického vzťahu subjektového doplnku s nadradeným podmetom je zhoda doplnkového výrazu s pomenovaním podmetu v kongruenčných gramatických kategóriách rodu, čísla a pádu.

Inými slovami povedané: Doplnkový príznak v takých a podobných prípadoch platí ako druhotný prísudok, ktorý sa na pomenovanie v podmete viaže neplnohod-

notnou predikáciou alebo polopredikáciou, a tento príznak platí v rámci predikatívnych kategórií času a spôsobu, tak ako ich realizuje určitý slovesný tvar s funkciou prísudku dvojčlennej vety. Podľa toho syntaktický vzťah doplnku a prísudku nie je nijako formálne vyjadrený či realizovaný a polovetná či polopredikatívna platnosť doplnku vychodí z toho, že jeho syntaktické jestvovanie v danej vetnej štruktúre sa uvedomuje v rámci predikačných kategórií času a spôsobu realizovaných tvarom prísudkového slovesa. Explicitne sa to prejavuje pri transformácii doplnkového výrazu na plnohodnotnú vetu: *Brat sa vrátil a (pritom) bol vyliečený*.

Medzi prísudkom a (subjektovým) doplnkom na tomto základe konštatujeme jestvovanie vzťahu nepravej koordinácie.

Pokiaľ ide o vzťah doplnku a podmetu, porovnanie príkladov *Brat sa vrátil vyliečený* a *Vojak chodil po parku pospevujúc si* ukazuje, že obidva neurčité slovesné tvary – trpné prídčastie aj prechodník – vyjadrujú príznak vzťahovaný polopredikáciou na podmet a ináč by ani nemohli syntakticky plnohodnotne fungovať. No medzi týmito neurčitými slovesnými tvarmi je ten rozdiel, že kým na tvare trpného prídčastia sa tento syntaktický vzťah reálne vyjadruje zhodou s tvarom podmetu v kategórii rodu, čísla a pádu, tvar prechodníka – ako nie menný – nie je schopný tento syntaktický vzťah formálne vyjadriť. Podľa toho vzťah k predikatívnej syntagme, presnejšie k jednému jej členu, je vyjadrený skôr na tvaroch prídčastí ako na tvaroch prechodníka. Týmito otázkami sme sa podrobne zaoberali v práci *Doplnok v slovenčine* z roku 1971.

Na druhej strane vzťah deja vyjadreného prechodníkom k pomenovaniu v podmete dvojčlennej vety možno označiť za konštitutívny, lebo za plnohodnotné prechodníky sa v slovenčine pokladajú iba také, pri ktorých sa uvedomuje ich syntaktický vzťah k podmetu dvojčlennej vety. Prechodníky, pri ktorých takýto vzťah nejestvuje, sú alebo nenormatívne, alebo nespojité (o nich bude reč v ďalších častiach výkladu). Okrem nich, ako sme už naznačili, jestvujú pomenovania inej slovnodruhovej platnosti s formou prechodníka, ktoré už stratili príslušnosť k slovesnej paradigme. Rozdiel medzi nenormatívnymi a nespojitými prechodníkmi je nielen v tom, že nespojité prechodníky na rozdiel od nenormatívnych sú gramaticky korektné, ale aj v tom, že takéto konštrukcie (t. j. s nespojitým prechodníkom) sú obmedzené na slovesá istých významových okruhov a vyznačujú sa istým stupňom zmeravenia. Preto už stoja na periférii nielen v rámci slovesnej paradigmy, ale aj v rámci prechodníkových konštrukcií.

2. Nenormatívne prechodníkové konštrukcie

Všetka dostupná odborná literatúra týkajúca sa prechodníkových polovetných konštrukcií v našom jazyku hodnotí jestvovanie vzťahu prechodníkového deja k subjektu základovej vety ako základnú, neobíditeľnú podmienku toho, aby sme

prechodníkovú konštrukciu mohli vziať do úvahy ako štandardný gramatický jav. Preto tie prípady, čo nespĺňajú uvedenú podmienku, sa pokladajú za nenormatívne. (Mohli by sme ich označiť aj ako negramatické; v odbornej jazykovednej literatúre sa zvyčajne hodnotia ako nesprávne.) Ich občasný výskyt v ústnej i písanej reči možno pripísať na konto menšej pozornosti autora pri koncipovaní vety a osobitne pri rešpektovaní požiadavky korektnosti výstavby vety z hľadiska zapojenia polopredikatívnych útvarov do základovej vety. V tejto súvislosti len na okraj pripomíname, že práve v oblasti spôsobu zapojenia polopredikatívnych útvarov do základovej vety sa možno stretnúť aj s viacerými inými nepravidelnosťami gramatického rázu (konkrétne povedzme v kongruencii). Môžeme si to vysvetliť aj väčšou zložitosťou vetnej konštrukcie, ktorá zahŕňa aj polopredikatívnu konštrukciu.

Jestvovanie polopredikatívneho vzťahu medzi príznakom realizovaným jadrovým výrazom polopredikatívnej konštrukcie, t. j. prechodníkom, a pomenovaním substancie, ktorej sa tento príznak prisudzuje, je základnou podmienkou normálneho fungovania prechodníkovej polopredikatívnej konštrukcie v rámci základovej vety. Bez jestvovania pomenovania tejto substancie a signalizovania polopredikatívneho vzťahu medzi ňou a jadrovým výrazom polopredikatívnej konštrukcie čiže prechodníkom nemôže jestvovať a normálne fungovať polopredikatívna konštrukcia. Preto prechodníkové javy, ktoré nespĺňajú uvedenú základnú podmienku, hodnotíme ako nenormatívne a zaraďujeme ich medzi ostatné jazykové nepravidelnosti a nedostatky vznikajúce v reči v dôsledku nedodržiavania zásad výstavby vety vo všeobecnosti a polopredikatívnej konštrukcie osobitne. Termín nenormatívne prechodníkové konštrukcie dostačujúcim spôsobom vystihuje všetky základné znaky pomenúvaného javu a tým sa tento typ konštrukcií zreteľne odlišuje nielen od pravidelných či regulárnych prechodníkových konštrukcií, ale aj od nespojitých prechodníkových konštrukcií a od pôvodných tvarov prechodníka, ktoré platia už ako súčasť iného slovného druhu.

Pripomenieme niektoré doklady na nenormatívne prechodníkové konštrukcie:

Akoby bol v ostatnú chvíľu zbohatol, vyšinul sa z nížin, narástol... Ale vzdor tomu, pomýšľajúc na budúcnosť, ťažko mu je, chytá sa ho úzkosť. (M. Kukučín) – *Nie oveľa lepšie je to s jeho nazeraním na Slovensko a jeho položenie: uvažujúc o celom slovenskom živote vzhľadom na minulosť, prítomnosť a s perspektívnym zacielením na budúcnosť, zaujíma ho politické viac ako sociálne; no najviac mu ide o literárne.* (A. Matuška) – *S porozumením visí jej milé oko na jeho tvári a v hrudi sa rozlieha teplota, ktorá ju blaží, čujúc ho tak vrelo, zaujate hovoriť.* (M. Kukučín) – *Nadišli neskoro, keď chlapi už spali, a ak aj niektorí ešte spali, nechcelo sa im ústa otvárať, mysliac, že nový hosť mieni sa ubytovať pod strechou len na jednu noc a že v druhom prípade bude dosť času robiť poriadky až ráno.* (F. Švantner) – *Nepozná ešte dobre svet, v ktorom žije. A otvára oči dokorán v polovici decembra, keď –*

merajúc dlhými krokmi hlavnú ulicu Východného mesta – dol'ahýna na neho vianočná nálada. (F. Hečko) – *Veď už nie si chlapčisko, veď si už videl toľko mŕtvych ľudí i zvierat, hovoril som si, ale hľadiac na krásne rohaté kozie hlavy, s vytrešteným pohľadom ako živých očí a pozdĺžnych achátových šošoviek, až ma čosi mrazilo.* (D. Tatarka)

Aj z uvedených ukážok vidno, že ich autormi sú renomovaní slovenskí spisovatelia a zároveň znamenití znalci a tvoriví používatelia slovenského jazyka, ale keďže každý má právo na omyl, nemožno ho upierať ani týmto autorom. Na druhej strane sa žiada zdôrazniť, že u autorov, u ktorých sa možno stretnúť s použitím nenormatívneho prechodníka, ide o jednotlivé prípady a výskyt takýchto javov u týchto autorov nemožno označiť ani za pravidelný, ani za hromadný. Ani v našej excerpcii dokladov na prechodníkové konštrukcie, ani v doteraz publikovaných prácach (máme na mysli najmä citovanú prácu Jozefa Ružičku z roku 1956, ako aj kolektívne práce z rokov 1966 a 1968, v ktorých je Jozef Ružička autorsky zainteresovaný) na výskyt nenormatívnych prechodníkových konštrukcií nemožno nájsť tak veľa dokladov, aby ich bolo možné podrobnejšie analyzovať a z analýzy vyvodiť dajaké vážnejšie vedecké závery. Úloha sledovať tento jav v širšom rámci kvantitatívnych a prípadne iných pohybov v používaní polopredikatívnych konštrukcií s prechodníkom, ako aj v rámci polopredikatívnych konštrukcií vo všeobecnosti, zhromažďovať príslušné doklady, analyzovať ich a prípadne k nim zaujať azda iné odborné stanovisko zostáva úlohou do budúcnosti.

3. Nespojité prechodníkové konštrukcie

Keď z nášho skúmania vylúčime nenormatívne prechodníky a pôvodné prechodníkové tvary, ktoré absolvovali slovnodruhový prechod a opustili slovesnú paradigmatickú sústavu, zostane nám početná skupina prípadov, ktorých charakteristickým znakom je to, že vystupujú ako jadrový výraz parentetickej konštrukcie. Prechodník ako neurčitý slovesný tvar sa touto svojou funkciou priraduje k iným neurčitým (ale aj určitým) slovesným tvarom, ktoré v rámci základovej vety fungujú ako parentéza čiže vložka. Uvedieme niektoré príklady na iné neurčité slovesné tvary, ako je prechodník, v parentetickej pozícii:

Budúci človek... je tu, žije dnes medzi nami, pôsobí nákazlivo na zdravé sily spoločnosti a – povedané obrazne – kradmou rukou siaha na našu budúcnosť. (V. Mináč) – *Úprimne povedané, vtedy som ešte netušil, ako dlho bude trvať „neľahká cesta života“.* (P. Janík) – *Nemecký klasicizmus a možno povedať celé nemecké literárne osvietenstvo... zasa práve naopak, nadobúdalo provinciálne meštiacky charakter.* (N. Krausová) – *Každý čitateľ... musí po prečítaní Štefanovej knihy usúdiť, že je to – mierne povedané – nepravda.* (V. Mináč) – *Zamyslel sa už niekto vážne nad touto, mierne rečené, banalitou?* (V. Mináč)

Určité slovesné tvary vystupujú v pozícii jadrového výrazu parentetickej konštrukcie v širokej variabilite; ukazujú to príklady:

Z ich rečí, príbehov človek sa dozvedá alebo môže nepriamo usúdiť, ako francúzska robotnícka trieda vypela a zmohutnela, keď v kapitalistickom štáte vedela, ak môžem súdiť zo svojich skúseností, vyriešiť taký zložitý problém. (D. Tatarka) – *Ale viem, ako /teória/ nevznikne: ani oným mesiášskym – aby som sa uchýlil ku kraličtine (rosu dejte, ó, nebesa!), ani tak, že v nejakom ústave si zasadnú nejakí veľmi múdri ľudia a vymyslia ju.* (V. Mináč) – *V našej literatúre – hovorme zo skromnosti radšej len o nej – nikto síce nič nenadekrétoval, ale hodnostné triedy predsa len akoby boli vznikli, hoci tu, pravdaže, nejde o strih frakov.* (V. Mináč) – *Moje a práve tak Matajove ťažkosti pramena z nádeje, že človeka predsa len možno prevychovať, ako sa vraví, preformovať, predsa len preinačiť.* (D. Tatarka) – *Nedalo by sa tvrdiť, že u Kukučina, Tajovského, Timravy niet prírody, vychodí im však, ako sa už povedalo, veľmi chudobne.* (A. Matuška) – *Človek, ľudstvo, povedomie človeka či ako sa mám vyjadriť, vždy sa búrilo, protestovalo, vzdorovalo proti necitnému, ľudskému osudu.* (D. Tatarka)

Od týchto neurčitých aj určitých slovesných tvarov ako jadrových výrazov parentetických konštrukcií s rozmanitými osvetľujúcimi, komentujúcimi či spresňujúcimi alebo opravnými funkciami vo vzťahu k základovej vete je plynulý prechod k takým parentetickým konštrukciám, ktorých jadrovým výrazom je prechodník – a z povahy parentetickej konštrukcie vychodí, že ide o nespojitý prechodník, ktorý sa neviaže polopredikatívnym vzťahom na podmet základovej vety. Najtypickejším slovesom, ktoré v takej pozícii vystupuje, je práve sloveso s významom hovorenia (tieto prípady predstavujú viac ako polovicu dokladov, ktoré sme zhromaždili na nespojité prechodníkové konštrukcie v pozícii parentetických konštrukcií). Používajú sa slovesá nedokonavého aj dokonavého vidu v kladnej i zápornej podobe. Uvedieme niektoré príklady:

Rieka Morava už vtedy a v nasledujúcich časoch ešte zjavnejšie neoddeľovala len dva bratské národy, ale aj – len trochu zveličene hovoriac – západnú Európu od východnej, meštiansky pokrok od poloseudálnej zaostalosti. (V. Mináč) – *Azda to nebude celá pravda, ale tak sa vidí, že s takým Jankom Kráľom či Hviezdoslavom, nehovoriac o Tajovskom a Timrave, sme ďalej v interpretácii a výklade i hodnotení ako s Kukučinom.* (A. Matuška) – *Ak si k tomu všetkému ešte uvedomíme..., že mal sklony aj k vedeckým štúdiám historickým..., o jeho odborných prácach z oblasti chémie ani nehovoriac, a napokon že... (S. Šmatlák) – „Ach, ty blázon starý!“ dudrú naoko, zdnuhá potešená bláznovstvom, ktoré, pravdu vraviac, vytvorilo podklad celého ich dlhého manželstva.* (F. Hečko) – *Mladí hovoria medzi sebou každý svojím materinským jazykom, ale s Andriem hovoria zásadne po francúzsky, aby ho nemýlili, aby mu, rovno povediac, nekomplikovali život.* (D. Tatarka) – *Táto ušľachtilá, frido-*

línska kritika sa u nás v poslednom čase – celkom nefridolínsky povediac – veľmi rozprasila. (V. Mináč) – *Ty vidíš v nich iba deti. A pravdu povediac, nie sú už deťmi.* (R. Moric) – *Áno, chceme, aby naša krajina bola pekne obrobená, tak povediac, dobre vypracovaná ako dielo.* (D. Tatarka)

K poslednému uvedenému príkladu sa žiada dodať, že v súčasnej písomnej praxi už sotva nájdeme vsunutú časť *tak povediac* napísanú ako dve slová: časti *tak* a *povediac* neprestajným upotrebovaním v takejto pozícii tesne vedľa seba a v uvedenom slede sa postupom času prestali posudzovať ako samostatné slová, zrástli do jedného slova *takpovediac* a to sa zaradilo do nového slovného druhu – častíc. V tomto slovnodruhovom zaradení ho po prvý raz zachytáva Krátky slovník slovenského jazyka od svojho prvého vydania roku 1987. Zvyčajne sa od ostatnej časti vety čiarkou oddeľuje iba z ľavej strany, prípadne sa čiarkou nevydeľuje vôbec. Podobný proces prebehol pri spojení *pravdu povediac*, ktoré sa už tiež zmenilo na jedno slovo a ako také v slovnej zásobe zaujalo miesto častice; Krátky slovník slovenského jazyka ho ako časticu zachytáva vo štvrtom vydaní z roku 2003.

Na slovesá s významom hovorenia úzko alebo aj voľnejšie nadväzujú slovesá s inými významami: usudzovania, prirovnávania, rátať či počítania a použitia niečoho. V tejto skupine prípadov už vysoko prevažuje používanie nedokonavého slovesného vidu nad dokonavým a rovnako aj kladnej slovesnej formy nad zápornou. Význam usudzovania vyjadruje predovšetkým sloveso súdiť; uvedieme niektoré príklady:

A skutočne, v plebánovej kuchyni je čulý život. Dľa príprav súdiac, bude to obed ozaj ako na fieru. (M. Kukučín) – *Súdiac podľa toho, akí sem prišli kupci – ukáže na administrátora, Hromputnu, Veľkého Silvestra a ujka Rócha Svätého –, za samé naše Vlčie kúty dosiahne sa /na dražbe/ toľko, že hladný pažerák Roľníckej banky sa konečne, po šiestich rokoch, nasýti a Volské chrbty predávať nebude treba.* (F. Hečko) – *Intelekt týchto žien, ich obdivuhodnú senzibilitu, takú príznačnú pre súčasné Francúzsko, dokonale stelesňuje – súdiac aspoň podľa literárneho diela – Simone de Beauvoire, ináč takto žena J. P. Sartra.* (D. Tatarka) – *Zbierka Nox et solitudo, súdiac podľa verejných ohlasov (uviedli sme z nich len tie najznámejšie), nebola teda privítaná ani okázale, ani jednoznačne kladne.* (S. Šmatlák) – *Podľa architektúry chrámov súdiac, anglický národ nikdy nebol zbožný (ale ani sa tak nikdy netváril), veriaci.* (D. Tatarka) – *Za sypárňou v záhrade vypínali sa jasene; podľa výšky súdiac, mohutné stromiská.* (M. Kukučín)

Význam prirovnávania nachodíme v týchto príkladoch:

Súdiac podľa francúzskej kuchyne, výtvarného umenia, literatúry a porovnávajúc náš národ s francúzskym, prichodí mi, akoby sme boli neprebudení, nie v plnej miere zmyslove prebudení. (D. Tatarka) – *Ale ja zas myslím, že vinica musí byť ustavične pod očima svojho pána – ako žena, neprirovnávajúc, pod očima svojho muža.*

(M. Kukučín) – *Kukučín, svetobežník, z krajanskej prichylnosti stane sa vám spoločníkom ako – neporovnávajúc – Dantemu Vergílius.* (D. Tatarka)

Význam rátať, prirátania je zahrnutý v príkladoch:

V ten istý deň koná sa dražba. Dom, rátajúc i s babkou Habdžovou, kúpi Mikuláš Habdža z Hošták na filiálny hostinec. (F. Hečko) – *U Hronského je to inak. Skromne rátajúc, „vyniká“ z jeho diel prinajmenej týchto päť: Chlieb, Jozef Mak, Sedem srdc, Pisár Gráč, Andreas Búr Majster.* (A. Matuška) – *Cez poludnie, keď sa hostia vytratili, začala sa jednačka: polámaný stôl, puknutá lavica, päť poškodených stoličiek, vytrepané obložné tabličky, pätnásť rozbitých pohárov a tri fláše... cakum-prask, rátajúc mierne,... päťdesiatka.* (F. Hečko) – *Skôr je pravda taká, že mnohí naši spisovatelia (počítajúc do toho aj publicistov a recenzentov) nepoznajú základné zákony jazyka a že pohodlnicky teoretizujú o „súčasnom stave“ namiesto toho, aby sa učili po slovensky.* (V. Mináč) – *Päť ranených, piatich zajatých nerátajúc, z dvadsiatich piatich vojakov /z Vlčindola/ nie je ani veľa pri pomyslení na to, čo národa podlávila už vojna v okolitých dedinách.* (F. Hečko) – *Treba si uvedomiť, že z básní zaradených do zbierky Nox et solitudo pôvodne až šesť básní nieslo takéto venovania; pripočítajúc k tomu aj List slečne L. G., celá štvrtina básnickej produkcie I. Krasku z rokov 1906 – 1909 bola venovaná rozličným konkrétnym osobám.* (S. Šmatlák)

Do tejto skupiny zaraďujeme aj prípad, v ktorom sa sloveso čítať používa vo význame „umiestňovať, uvádzať v istom poradí, počítať, rátať“ v príklade pochádzajúcom z listu bernolákovského básnika Ján Hollého z roku 1838:

Ve Slaviade, až ňeňi dosavád' ostatní hárek ešče vitlačení, v 6. speve ve 114. verši, od predku toho spevu čítajíc, až stojí Žislava, dobre; až ale Žňislava, ňech zetru to ň, abi bolo Žislava, nebo ve verši 69, od tohoto čítajíc, stojí Žňislav, abi jedno meno dvakrát nebolo písané.

Iba jednotlivo sa v našom dokladovom materiáli vyskytuje aj príklad s významom použitia niečoho:

V Kraskovej poézii „sa jasní“ (použijúc slov Krčméryho), lebo on chce, aby sa jasnilo; „jasní sa“ teda predovšetkým eticky, čiže opäť intencionálne, vôľove. (S. Šmatlák)

Z uvedených dokladov osobitne upozorňujeme na tie, v ktorých sa nespojitý prechodník v takejto parentetickej pozícii vyskytuje sám, pričom je od ostatnej vety oddelený interpunkčnými značkami; tak je to povedzme v dokladoch na prechodníky neprirovnávajúc, prípadne neporovnávajúc od autorov M. Kukučina a D. Tatarku. Takýmto prechodníkom rozhodne nemožno pripísať úlohu sekundárnej predložky, tak ako sa to v iných prípadoch takmer všeobecne robí doteraz. Veď predložka sama nemôže zastávať takú pozíciu, o akej tu v súvisi s určitými aj neurčitými tvarmi sloviess istých významových skupín vravíme, totiž pozíciu jadrového výrazu paren-

tetickej konštrukcie vyjadrujúcej istý komentár alebo isté hodnotenie vo vzťahu k obsahu základovej vety.

Rovnako nemožno úlohu sekundárnej predložky pripisovať prechodníkom, ktoré sa v rámci opisovaných parentetických konštrukcií spájajú s príslovkou, tak ako je to v príkladoch s tvarom *rátajúc* (t. j. *rátajúc skromne*, prípadne *rátajúc mierne*) od autorov A. Matušku a F. Hečka. Samostatné vystupovanie prechodníka v podobe parentézy alebo jeho vystupovanie v takejto pozícii v spojení s príslovkou podľa našej mienky len potvrdzuje plný lexikálny význam daného prechodníka a jeho plnohodnotnú slovesnú platnosť, t. j. to, že neopustil slovesnú paradigmu ani celkový slovnodruhový rámec slovesa a neprešiel teda do iného slovného druhu. Toto zistenie je osobitne dôležité práve vo vzťahu k uvedeným príkladom s prechodníkom *rátajúc*, lebo tento tvar, prípadne jeho záporná podoba *nerátajúc* sa v relevantnej doterajšej literatúre všeobecne uvádza medzi sekundárnymi predložkami.

Doterajšia interpretácia značnej časti nespojitých prechodníkových konštrukcií (iba) ako sekundárnych predložiek vychodila a vychodí okrem iného aj z toho, že ani jeden z bádateľov, ktorí sa témou nespojitých prechodníkov hlbšie zaoberali (spomenieme aspoň Jozefa Ružičku a jeho práce z rokov 1956 a 1968, ďalej Jána Oravca a jeho monografiu o predložkách z roku 1968, z českých bádateľov predovšetkým Emila Dvořáka a jeho monografiu o prechodníkových konštrukciách z roku 1983 a Libušu Kroupovú a jej monografiu o sekundárnych predložkách v súčasnej češtine z roku 1985), teda ani jeden z nich v danej veci nepredložil variantné (iné) riešenie. Jednoducho takmer všetky nespojité prechodníky (s výnimkou tých niekoľkých, čo už absolvovali slovnodruhový prechod a patria medzi príslovky alebo častice, a tak už skutočne nepatria medzi prechodníky) zaradovali sa medzi sekundárne predložky.

V tejto súvislosti sa žiada pripomenúť ešte veľmi dôkladnú štúdiu Libuše Kroupovej K slovnodruhovej povahe deverbatívnych nevlastných predložiek v češtine a slovenčine z roku 1974, v ktorej zhromaždila neobyčajne bohatú relevantnú odbornú literatúru o danej téme, podrobne zhrnula a usústavnila syntaktické, morfológické a lexikálne kritériá prepozicionalizácie a vyjadrila sa aj o prípadoch, ktoré spomedzi nespojitých prechodníkov nepokladá za nevlastné predložky. Takto hodnotí české spojenia *soudíc podle, dle* a *vycházejíc z, vycházeje od, počínajíc od, počínaje od, začínaje od*. Naproti tomu „jednoduchý výraz“ (c. d., s. 129) *počínajíc, počínaje, končíc, konče* a *začínaje* hodnotí ako nevlastnú predložku. Dôvod svojho zamietavého stanoviska k predložkovému chápaniu uvedených výrazov explicitne uvádza iba pri prvom spojení *soudíc podle, dle*, v ktorom si vraj predložky ponechávajú svoj vlastný význam (Kroupová, *ibid.*). Naproti tomu v neskoršie vydanéj monografii (1985) svoj záporný postoj k predložkovému ponímaniu uvedených výrazov zachovala iba pri výrazoch *soudíc podle, dle, vycházeje od* a *začínaje od*. Ostatné

citované výrazy už uvádza medzi sekundárnymi predložkami v súhrnnej tabuľke na s. 39 – 49.

Citovaný Kroupovej argument, že v istých výrazoch si predložky ponechávajú svoj vlastný význam, pravdepodobne nemožno uplatniť všeobecnejšie ani preto, že svoj vlastný význam si predložky ponechávajú aj v iných typoch zložených sekundárných predložiek, napríklad: *so zreteľom na, bez ohľadu na, v súvisi s, na rozdiel od, v porovnaní s*. To, či istý výraz platí ako sekundárna predložka alebo nie, zjavne závisí od komplexu činiteľov a túto otázku treba posúdiť aj so zreteľom na konkrétny text, v ktorom sa daný výraz vyskytuje. Za kardinálnu otázku pri riešení danej veci pokladáme spoľahlivé zistenie toho, či daný tvar absolvoval alebo neabsolvoval slovnodruhový prechod. Pravdaže, ani na túto otázku nemožno v každom jednotlivom prípade odpovedať jednoznačne, lebo prechádzanie prechodníkových tvarov medzi sekundárne predložky je proces, ktorý sa v spisovnom jazyku začal už dávnejšie a v súčasnosti ešte zďaleka nie je na konci. Ako to na mnohých príkladoch ukazuje Libuše Kroupová v citovanej monografii, proces prepozicionalizácie prechodníkov je rovnako živý aj v iných európskych jazykoch a ani tam nie je uzavretý.

S hľadaním odpovede na otázku, či daný tvar absolvoval alebo neabsolvoval slovnodruhový prechod, úzko súvisí to, či pri danom prechodníku možno alebo nemožno zistiť vzťah k potenciálnemu subjektu deja. O potenciálnom subjekte tu vravíme preto, že nespojitý prechodník nemožno síce dávať do syntagmatickej ani do sémantickej súvislosti so subjektom základovej vety, ale keďže pri prechodníku stále ide o slovesný tvar označujúci dej, pri ktorom vo všeobecnosti treba predpokladať jestvovanie substancie, na ktorú sa viaže ako na svoje východisko, sme nútení tento predpoklad jestvovania substancie uplatniť aj pri nespojitom prechodníku, ktorý vystupuje ako jadrový výraz parentetickej konštrukcie fungujúcej v rámci inej, základovej vety. Na druhej strane priam bytostnou súčasťou slovnodruhového prechodu pôvodného tvaru prechodníka medzi iné slovné druhy je aj strata takéhoto vzťahu prechodníkového deja k potenciálnemu subjektu tohto deja. Preto pri pôvodných prechodníkových tvaroch, ktoré sa slovnodruhovým prechodom dostali medzi iné slovné druhy (predložky, príslovky, častice), tento vzťah k predpokladanému subjektu deja už nemožno hľadať ani nájsť; stal sa pri tomto tvare nielen irelevantným, ale aj priamo nejestvujúcim znakom.

Keď si z tohto hľadiska preveríme doklady uvedené v predchádzajúcej časti nášho výkladu, môžeme zistiť, že pri všetkých preberaných skupinách sloviac slúžiacich ako východisko prechodníkového tvaru vystupujúceho v pozícii parentézy ide o významy zviazané s dejom predpokladajúcim (a v relevantných podmienkach aj vyžadujúcim) jestvovanie východiskovej substancie deja. Tento stav možno pokladať za zvýraznený pri základových vetách, ktoré sú vybudované na nerozčlenenom gramatickom a sémantickom jadre, t. j. v jednočlenných vetách.

Do rozhodovania o tom, či ide o nespojitý prechodník alebo o pôvodný prechodníkový tvar, ktorý už absolvoval slovnodruhový prechod, možno zapojiť aj sémantický protiklad kladu a záporu. Je známe, že klad a zápor je všeobecným sprievodným znakom slovesného významu a vyskytuje sa v celej slovesnej paradigme. Pri niektorých slovesách sa práve záporná podoba lexikalizuje (t. j. stáva sa samostatnou jednotkou systému slovnej zásoby) a táto forma nemá svoj kladný protiklad. Proces lexikalizácie len jednej z foriem – kladnej alebo zápornej – sa vyskytuje aj pri pôvodných tvaroch prechodníka, ktoré sa stali súčasťou iného slovného druhu. Tak napríklad sekundárne predložky *odhliadnuc od čoho, začínajúc kým, čím, prípadne od koho, od čoho, končiac kým, čím* sa ako predložky lexikalizovali v kladnej podobe, záporná podoba sa pri nich nevyskytuje, hoci pri východiskovom slovese je prítomná: protiklad *odhliadnuť – neodhliadnuť, začínať – nezačínať, prípadne končiť – nekončiť* je paradigmatický a uplatňuje sa v potrebnom rozsahu aj v praxi. Na druhej strane stoja prípady sekundárnych predložiek, ktoré sa lexikalizovali v zápornej podobe; také sú povedzme predložky *nehľadiac na čo, na koho* alebo *nevynímajúc čo, koho*.

Pravdaže, treba priznať, že tento argument má do istej miery obmedzenú platnosť, lebo aj medzi prechodníkmi, ktoré sa stali sekundárnymi predložkami, sú prípady, keď kladná a záporná forma funguje plnohodnotne popri sebe, napríklad *rátajúc do toho čo, koho – nerátajúc do toho čo, koho; počítajúc do toho čo, koho – nepočítajúc do toho čo, koho; zahŕňajúc do toho čo, koho – nezahŕňajúc do toho čo, koho*. No tieto prípady sú oproti prvým dvom skupinám vo výraznej menšine a na celkový obraz veci nemajú výraznejší dosah. Základné zistenie, že totiž lexikalizácia prechodníka v úlohe sekundárnej predložky sa realizuje výlučne v kladnej alebo výlučne v zápornej podobe, platí a výrazne prispieva v procese slovnodruhového prechodu pôvodného neurčitého slovesného tvaru medzi predložky.

4. Pôvodné tvary prechodníka v platnosti iných slovných druhov

Viacere závažné otázky z tejto témy sme prebrali v predchádzajúcej časti, tie nebudeme opakovať. Už sme naznačili, že základná podmienka na zaradenie sa pôvodného tvaru prechodníka k inému slovnému druhu je slovnodruhový prechod, meritórne sa dotýkajúci sémantických procesov. Výsledkom tohto procesu je zaradenie sa pôvodného prechodníkového tvaru medzi sekundárne predložky, medzi príslovky alebo medzi častice. Najpočetnejšia skupina prípadov pôvodných prechodníkových tvarov sa zaradila medzi sekundárne predložky; iba ojedinelé prípady pôvodných prechodníkových tvarov sa zaradili medzi príslovky (*nechtiac, chtiac-nechtiac, vstávajúc-líhajúc*) a už spomínané zložené výrazy s pôvodným tvarom prechodníka *takpovediac, pravdupovediac* medzi častice.

Tak ako pri predchádzajúcej skupine, aj tu má rozhodujúci význam sémantika pôvodného výrazu. Tento fakt bral do úvahy už Ján Oravec vo svojej monografii

o predložkách z roku 1968, v ktorej vymedzil významové okruhy deverbatívnych predložiek na širokom pozadí iných sekundárnych predložiek, ako aj predložiek ako slovného druhu vo všeobecnosti. Ako sme ukázali v prvej časti našej state, sám Ján Oravec na rozličných miestach svojho vedeckého diela vyslovil rozdielne názory na plnú alebo čiastočnú predložkovú platnosť viacerých prechodníkových útvarov v našom jazyku, ako aj na rozsah sekundárnych deverbatívnych predložiek v slovenčine. Krajný – spochybňujúci či priam odmietavý – názor na predložkovú platnosť pôvodných prechodníkov vyslovil Eugen Pauliny vo svojej Slovenskej gramatike z roku 1981 (na s. 203; citovali sme ho v prvej časti našej štúdie).

Nazdávame sa, že takýto nejednoznačný postoj jazykovednej teórie je v rozhodujúcej miere podmienený prinajmenej troma príčinami: 1. tým, že pri prepozicionálizácii prechodníkov máme pred sebou živý, neuzavretý proces, 2. tým, že hranica medzi nespojitými prechodníkovými konštrukciami a sekundárnymi predložkami pochádzajúcimi z prechodníkov nie je jednoznačná a že viaceré prípady sa dajú interpretovať dvojako, a 3. tým, že sa v teórii okrem predložkovej platnosti najväčšej časti pôvodných prechodníkov nehľadalo iné riešenie. Tento tretí záver vyslovujeme napriek tomu, že práve téma sekundárnych predložiek pochádzajúcich z tvarov prechodníka je v slovenskej i českej jazykovednej literatúre opísaná najpodrobnejšie.

Najkonkreznejšie opisala systém deverbatívnych predložiek Libuše Kroupová v citovanej monografii z roku 1985. Na s. 53 konštatuje, že predložkami sa stávajú prechodníky sloviess s abstraktným významom, vyjadrujúce tri základné významy: 1. inklúziu, prípadne zreteľ či prihliadnutie, alebo 2., naopak, exklúziu, prípadne zreteľ, a napokon 3. začatie a skončenie. Do prvej skupiny patria prípady, ktorým zodpovedajú slovenské výrazy (pri uvádzaní formy týchto výrazov zachováваме autorkinu dikciu): *rátajúc do toho, počítajúc do toho, prihliadajúc na, zahrňajúc do toho, prizeraajúc na, prihliadajúc na, nevynímajúc*. Druhú skupinu tvoria prípady *vynímajúc, nehľadiac na, nerátajúc do toho, nepočítajúc do toho, nehovoriac o*. Do tretej skupiny zaraďuje prípady *začínajúc, počínajúc, končiac*. Tento dômyselný koncept Libuše Kroupovej sme tu uviedli bez ohľadu na to, že niektoré prípady protirečia tomu, čo sme uviedli v centrálnej časti nášho výkladu.

Na záver konštatujeme, že pri skúmaní vybratej témy sme v mnohých prípadoch predstavili iné riešenie, ako to predkladá doterajšia odborná literatúra, no aj tak vo viacerých bodoch nepokladáme naše riešenie za definitívne a výskum za uzavretý, lebo aj vznikanie nových nespojitých prechodníkov, aj utváranie sekundárnych deverbatívnych predložiek je neprestajný a otvorený proces, viaceré skúmané prípady sú z hľadiska presného slovnodruhového začlenenia, ako aj syntaktického využitia nejednoznačné a objektívne pripúšťajú rozličný výklad. Celá vec si vyžaduje ďalší materiállový aj teoretický výskum.

Literatúra

- DVOŘÁK, Emil: Přejchodníkové konstrukce v nové češtině. Praha: Univerzita Karlova 1983. 152 s.
- KAČALA, Ján: Doplnok v slovenčine. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1971. 280 s.
- Krátky slovník slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 1987. 590 s. 4. vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2003. 985 s.
- KROUPOVÁ, Libuše: K slovnédruhové povaze deverbativních nevlastních předložek v češtině a slovenštině. In: Jazykovedné štúdie XII. Peciarov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1974, s. 122 – 129.
- KROUPOVÁ, Libuše: Sekundární předložky v současné spisovné češtině. Praha: Ústav pro jazyk český ČSAV 1985. 155 s.
- Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.
- ORAVEC, Ján: Slovenské predložky v praxi. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 232 s.
- PAULINY, Eugen: Slovenská gramatika. (Opis jazykového systému.) Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 323 s.
- PAULINY, Eugen – RUŽIČKA, Jozef – ŠTOLC, Jozef: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 600 s.
- RUŽIČKA, Jozef: O používaní prechodníkov. Slovenská reč, 1956, roč. 21, č. 5, s. 282 – 293.

Juraj Dolník

JAZYKOVÁ IDEOLÓGIA A SPISOVNÁ SLOVENČINA

DOLNÍK, J.: Language Ideology and Standard Slovak. Slovenská reč, 2008, vol. 73, No. 1, pp. 30 – 41. (Bratislava)

The author defines the concept ideology and on the basis of this definition determines the content of the term language ideology. The language ideology is held to be a system of standardized cognitive preferences related to the language, having the function of interpretative constructs that serves as a stabilizer of an interpretation of language corresponding to a social order. The expression “related to the language” involves all aspects of the language that are relevant from the viewpoint of the power-linked metalanguage discourses. It is argued that the traditional approach to the Standard Slovak is under the influence of language ideology sustaining and sustained by social and political power. One of the consequences of this tradition is the maintenance of the structural functionalism adjusted to ideology.

Úvod

Pojem jazyková ideológia je prvok súčasného pojmoslovia vzťahujúceho sa na poznávanie jazyka ako fundamentálneho konštituenta ľudskej bytosti zakotvenej v sociálnom svete. Nejde o pojem vytvorený v rámci jazykovedného poznávania, ale o sociálnovedný poznávací koncentrát, v ktorom sa odráža spoznanie spojiva medzi spôsobmi hovorenia (písania) a sociálnymi formami. Do sústredenejšej pozornosti jazykovedcov sa vzťah medzi jazykom a ideológiou dostáva ich záujmom o diskurzívnu analýzu, v teórii ktorej pojmy diskurz a ideológia majú kľúčové miesto. Diskurz v duchu M. Foucaulta sa chápe ako konvencionalizované spôsoby hovorenia, ktoré vytvárajú konvencionalizované spôsoby myslenia a súčasne sú vytvárané týmito spôsobmi myslenia. Ideológiu konštituujú takto spojené spôsoby hovorenia a myslenia, čiže diskurz a ideológia splyvajú. Ideológia sa osobitne vyzdvihuje v rámci metodologického prúdu zvaného Kritická diskurzívna analýza (prototypová práca Fairclough – Wodak, 1997), v ktorej dominuje idea, že diskurz patrí k principiálnym aktivitám ľudí, prostredníctvom ktorých sa reprodukuje a upevňuje ideológia slúžiaca na udržiavanie moci. Hlavná úloha kritickodiskurzívnej analýzy spočíva v odhaľovaní toho, ako sú diskurz a ideológia prepletené.

Pojem jazyková ideológia (chápaný napríklad ako súhrn názorov na jazyk v jeho rozličných aspektoch) a konjunkciu pojmov jazyk a ideológia (bežne vnímanú ako ideologizované nazeranie na jazyk) môžeme, pravda, chápať aj ako navodenie dvoch výskumných tém. Túto otázku možnej pojmovej a metodologickej diferenciacie nechávame bokom a zostaneme pri tom, že pojem jazyková ideológia sa dotýka

diskurzného aspektu jazyka so zreteľom na konštituovanie a reprodukovanie istých ideológií. Treba ho, prirodzene, definovať. Jedným z atribútov jazykovej ideológie je jej etnická, resp. kultúrne podmienená variabilita (aj preto pritiahol tento jav pozornosť antropológov). Na tomto pozadí hovoríme o jazykovej ideológii v súčasnej slovenskej societe s koncentráciou na spisovný jazyk. Definíciu jazykovej ideológie vyvodíme z definície pojmu ideológia.

Ideológia

Ako sa dá očakávať, výraz ideológia sa spája s rozličnými interpretáciami (dobrý prehľad so zreteľom na jazykovú ideológiu ako pole výskumu podáva Woolard, 1998). Výraz sa interpretuje buď so záporným hodnotiacim komponentom, alebo ako evaluačne neutrálny termín. Hodnotiaci komponent je prítomný vtedy, keď sa ideológia chápe v spätosti s mocou, keď sa vychádza z toho, že ideológia je podriadená moci. Ide o partikulárnu interpretáciu výrazu, pri ktorej sa na ideológiu nazerá ako na kognitívnu vlastnosť časti society zainteresovanej na moci. V druhom prípade sa s týmto výrazom zaobchádza ako s čistým deskriptívnym slovom a spája sa s totálnym chápaním ideológie, a to ako sústavy ideí, ktorá je duchovným vlastníctvom celej society. V našom výklade interpretácia ideológie je kompatibilná s partikulárnou a evaluačnou koncepciou. Podľa tejto koncepcie ideológia sa prejavuje v praktikách istej dominantnej časti society a tvorí ju „systém reprezentácií, ktoré maskujú sociálne procesy a zlegitímňujú istý sociálny poriadok“ (Bloch, 1985; citované podľa Woolard, 1998, s. 8). Spája sa s diskurzom a javí sa – v duchu spomínaného Foucaultovho výkladu – ako diskurz spätý s mocou. Keďže ideológia je nástroj dominantných sociálnych skupín na udržiavanie moci (politickej, ekonomickej, sociálnej alebo duchovnej dominancie), a teda je podriadená moci, nie je jej cudzia deformácia, ilúzia, mystifikácia (často sa pripomína známa Marxova a Engelsova metafora: ideológia je camera obscura). Skresľovanie skutočnosti a deformácia vedeckého poznávania sú takpovediac prirodzene zlučiteľné s povahou ideológie.

Ideový rámec založený na spájaní ideológie s mocou implikuje pragmatické axiologické pozadie tohto javu. So zreteľom na tento rámec s týmto pozadím definujeme pojem ideológia takto: Ideológia je súhrn štandardizovaných kognitívnych preferencií, fungujúcich ako interpretačné konštrukty, prostredníctvom ktorých sa utvrdzuje istý sociálny poriadok. Preferencie sú následkom pragmatického axiologického vnímania výsekov sveta a súčasne fungujú ako konštrukty na ich interpretáciu potvrdzujúcu daný sociálny poriadok ako prirodzený a správny. Podkladom pragmatického axiologického vnímania je aktuálny stav motivačného sveta subjektu, t. j. jeho záujmov, potrieb, želaní, predstáv, ideálov. Preferuje sa to, čo zodpovedá tomuto svetu, a zafixované preferencie sa uplatňujú ako konštrukty, prostredníctvom ktorých výseky reality sa interpretujú tak, aby vyhovovali tomuto svetu. Atribút kogni-

tívne (preferencie) vyjadruje, že preferencie sa týkajú prijímania, spracúvania, ukladania a uplatňovania informácií (v súlade so štandardnou interpretáciou pojmu kognícia v kognitívnych vedách). Za týmto atribútom sa skrýva spomínaná camera obscura. Selekcia informácií, spôsob ich spracovania a ukladania a metóda ich uplatňovania môžu viesť k skresľovaniu skutočnosti, k zdanlivej pravde, k ilúzii, k mystifikácii. A tak sa do sféry kognitívnych preferencií dostávajú aj stereotypy, resp. predsudky, čiže úsudky, ktoré nezodpovedajú alebo nie celkom zodpovedajú skutočnosti, resp. predčasné úsudky (úsudky bez primeraného poznania) alebo úsudky vyplývajúce skôr z emocionality ako zo skutočného poznania reality. Atribút štandardizované (preferencie) znamená konvencionalizované (z konotčných dôvodov uprednostňujeme výraz štandardizované, štandardizácia). Prostriedok štandardizácie je diskurz. Ale nielen štandardizácie, ale aj formovania, stvárňovania ideológie. Aktuálny stav motivačného sveta stimuluje istý typ preferenčných reakcií, ktorý sa varírovane špecifikuje, skonkrétňuje, obsahovo rozvíja prostredníctvom diskurzu. Keďže diskurz je prostriedok (nie nástroj) stvárňovania a štandardizácie ideológie, funguje ako „emergentný“ činiteľ, ako faktor, ktorým typ preferenčnej reakcie stimulovanej motivačným svetom nadobúda podobu „živej“ ideológie. Ideológia teda vzniká z podnetu istého stavu motivačného sveta, ale vytvára sa emergentne, t. j. v priebehu sociálnej interakcie realizovanej diskurzom. Ideologickosť diskurzu pramení z mocenského zdroja motivačného sveta, z orientovanosti subjektu na moc. Orientovanosť na moc riadi diskurz tak, aby sa interpretácia istého výseku sveta z jej pozície v danej societe presadila ako všeobecne akceptovaná. V diskurze sa upevňuje interpretačný konštrukt ako dispozičný filter, cez ktorý sa vníma daný výsek sveta, pričom vnímanie cez tento filter nadobúda príznaky „prirodzené“, „správne“. Týmto vnímaním sa potvrdzuje prirodzenosť a správnosť sociálneho poriadku zodpovedajúcemu istej mocenskej predstave. Čím vyšší je stupeň štandardizovanosti kognitívnych preferencií, a teda stupeň automatickosti fungovania interpretačného konštrukt, tým vyšší je predpoklad, že ideológia sa stane takým komponentom duchovného sveta danej society, akým je kultúra (dôležitú úlohu hrá v tejto súvislosti sila štandardizácie vôbec; o tejto otázke porov. Dolník, 2007).

Jazyková ideológia

Jazyková ideológia je špecifický prípad ideológie, takže definícia pojmu je tiež len špecifikáciou definície všeobecného pojmu ideológia: Jazyková ideológia je súhrn štandardizovaných kognitívnych preferencií vo vzťahu k jazyku, fungujúcich ako interpretačné konštrukty, prostredníctvom ktorých sa utvrdzuje interpretácia jazyka zodpovedajúca istému sociálnemu poriadku. Výraz jazyk („vo vzťahu k jazyku“, „interpretácia jazyka“) zahŕňa všetky aspekty jazyka a jeho súvislostí, ktorých sa dotýka metajazykový diskurz podriadený moci. Metajazykový diskurz predstavu-

je štandardizované spôsoby hovorenia (písania) o jazyku, ktoré určujú zodpovedajúce spôsoby myslenia o ňom a súčasne sú nimi určované. Preferencia spôsobov hovorenia a myslenia o jazyku je následok pragmatického axiologického vnímania jazyka, ktorého podkladom je aktuálny motivačný stav subjektu so zreteľom na jazyk. Motivačný svet stimuluje vznik jazykovej ideológie, ktorá sa formuje v metajazykovom diskurze. Pretože jazyková ideológia je špecifický prípad ideológie a tá vyplýva z orientácie subjektu na moc, jazyková ideológia je podriadená tejto orientácii. Z toho vyplýva, že metajazykový diskurz ako špecifický prípad diskurzu je riadený orientáciou na moc, ktorá je v základe zodpovedajúceho diskurzu. Aj jazyková ideológia sa vytvára emergentne, čiže v sociálnej interakcii realizovanej metajazykovým diskurzom. Tento diskurz funguje aj ako prostriedok štandardizácie jazykovej ideológie, v rámci ktorej sa konštituuje aj interpretačný konštrukt, ktorého fixácia a reprodukovaná aplikácia vnucuje presvedčenie o prirodzenosti a správnosti tejto ideológie.

Pre transparentnosť interpretácie pojmu jazyková ideológia bude užitočná táto schéma:

obsah jazykovej ideológie:	štandardizované kognitívne preferencie vo vzťahu k jazyku
podklad preferencií:	pragmatické axiologické vnímanie jazyka
stimul takého vnímania:	motivačný svet so zreteľom na jazyk a orientovaný na moc
vytváranie jazykovej ideológie:	emergentné – prostredníctvom metajazykového diskurzu s orientáciou na moc
upevňovanie jazykovej ideológie:	interpretačným konštruktom fixovaným v metajazykovom diskurze
efekt jazykovej ideológie:	presvedčenie o jej prirodzenosti a správnosti
funkcia jazykovej ideológie:	udržiavanie a upevňovanie sociálneho poriadku zodpovedajúceho moci.

Osobitne sa treba pristaviť pri obsahu jazykovej ideológie, čiže pri štandardizovaných kognitívnych preferenciách vo vzťahu k jazyku. Ide o prijímanie, spracovanie, ukladanie a využívanie informácií (poznatkov) o jazyku v najširšom zmysle. V tejto súvislosti sa do pozornosti dostáva opozícia neideologizovaný : ideologizovaný poznávací prístup k jazyku. Rozdiel medzi týmito prístupmi spočíva v tom, že kým ideologizovaný prístup je poznačený nazeraním na jazyk z perspektívy moci, neideologizovaný prístup je podriadený len „moci“ poznávania. Tým, že ideologizované poznávanie jazyka slúži na udržiavanie, upevňovanie ekonomickej, politickej sociálnej alebo duchovnej moci, je, prirodzene, tendenčné. To značí, že sa tendenčne postupuje pri spomínaných kognitívnych aktoch. Treba však zdôrazniť, že ide o tendenčnosť riadenú mocou, pretože, ako je známe, aj pri neideologizovanom prístupe

sa niekedy postupuje tendenčne (napríklad tendenčne sa odhliada od istých javov, stránok, súvislostí), ale tendenčnosť je motivovaná len poznávacou koncepciou (poznávanie sa podriaďuje prijatej koncepcii). Dôležité je uvedomiť si aj to, že ideologizovaná tendenčnosť nemusí byť uvedomovaná, čiže poznávací subjekt si nemusí byť vedomý toho, že jeho prístup k jazyku je v službách moci. Táto možnosť je implicitne zahrnutá v interpretácii atribútu štandardizované (kognitívne preferencie). Sila štandardizácie v tejto súvislosti spočíva v tom, že podporuje sugestívnosť ideológie („Čo je všeobecne prijímané, keďže je konvencionalizované, je prítlačlivé“ – jednotlivец sa prispôsobuje konvencii) a utlmuje kognitívnu aktivitu, čoho potenciálnym následkom je aj to, že si subjekt neuvedomuje ideologizovanosť štandardizovaného prístupu k jazyku. Prirodzeným sprievodným príznakom tohto javu je, že sa akceptujú aj stereotypy, stereotypné výroky o jazyku.

Rozdiel medzi neideologizovaným a ideologizovaným prístupom k jazyku koreluje s diferenciou medzi logickou („korešpondenčnou“) a pragmatickou pravdou. Kým poznávanie jazyka v rámci prvého prístupu je orientované na to, aby sústava metajazykových výrokov zodpovedala jazykovej realite, pri druhom prístupe ide o to, aby sústava výrokov zodpovedala predstave jazyka vyhovujúcej moci. Pragmatickej pravde špecifikovanej jej vzťahom k ideológii zodpovedá známe Foucaultovo určenie pravdy ako entity konštituovanej v rámci diskurzov udržiavajúcich moc a udržiavaných mocou, čiže ako niečoho, čo je konštituované ideológiou (v pozadí je evidentne ľudová múdrosť „Kto má moc, má pravdu“). Jednoducho povedané, čo je užitočné (je zjavné, že výraz pragmatický sa v tomto prípade používa v tomto zmysle, teda v zmysle klasického filozofického pragmatizmu) pre moc, je pravdivé. Treba si všimnúť, že sa tu hovorí o sústave výrokov a ich pragmatickej pravdivosti, čo nevylučuje, že jednotlivé výroky sú logicky pravdivé. V prospech pragmatickej pravdivosti sústavy výrokov sa však dajú vybrať a usporiadať logicky pravdivé výroky, môžu sa vnímať v súvislostiach a vyvodzovať závery, ktoré smerujú k ideologizovanej pravde. Jednoduchý (náznakový) ilustračný príklad:

1. Identita jazyka J je daná jeho špecifickými zákonitosťami a vlastnými zdrojmi jeho rozvíjania.
2. Do jazyka J preniká veľké množstvo cudzích prvkov.
3. Keď do istého jazyka preniká veľké množstvo cudzích prvkov, jeho identita je ohrozená.
4. Identita jazyka J je ohrozená.

Ak premennú J zafixujeme vhodnou konštantou (napríklad slovenský jazyk), všetky výroky sa ukazujú ako logicky pravdivé. Napriek tomu sústava týchto výrokov je pragmaticky pravdivá, je podriadená predstave ohrozeného jazyka, ktorá je stimulovaná a udržiavaná záujmom duchovnej, sociálnej, resp. politickej moci. Aby táto sústava bola logicky pravdivá/neppravdivá, selekciu poznatkov, ktorá je riadená

sledovanou ideológiou, treba doplniť poznatkami týkajúcimi sa vzťahu medzi „veľkým množstvom cudzích prvkov“ a „identitou jazyka“ so zreteľom na príslušné reálne jazykové procesy, ktoré prebiehali v dejinách jazykov a prebiehajú aj v súčasnosti, ako aj poznatkami z analýzy identity entít a identity jazyka osobitne. Orientácia na takto zamerané poznávanie z pozície pragmatickej (ideologizovanej) pravdy je však potenciálne nebezpečná, lebo jeho výsledky nemusia zodpovedať sledovanej ideológii. Pravda, akceptovanie ideologizovanej pravdy nemusí byť uvedomované (ako sme si to pripomenuli pri tendenčnosti). Niekedy ide o to, že poznávací deficit, resp. chýbajúca motivácia ďalšieho poznávania znamená konformitu s orientovanosťou na pragmatickú pravdu bez ohľadu na uvedomenosť a vôľu subjektu.

Neideologizovaný a ideologizovaný prístup k jazyku sa diferencuje aj využívaním logickej a rétorickej argumentácie (v duchu aristotelovského učenia; držíme sa ducha jeho učenia, neaplikujeme ho však mechanicky). Kým výklad jazyka z pozície neideologizovaného prístupu vyžaduje len logickú argumentáciu, výklad v rámci ideologizovaného prístupu nie je nezlučiteľný s rétorickou argumentáciou, pokiaľ sa pomocou nej potvrdzuje pragmatická pravda. Na ilustráciu rétorickej argumentácie pri výklade jazyka si zoberme spomínaný príklad. Argumentujeme v prospech tézy, že identita jazyka J je ohrozená. Oporu nachádzame v bežnej myšlienke, že keď do sústavy istých prvkov (napríklad sústavy ľudí nazývaných Slováci) vpustíme veľké množstvo iných prvkov (nie Slovákov), nové prvky „pohltnú“ pôvodné (nadobudnú prevahu, a to aj tým, že mnohé pôvodné prvky môžu nahradiť, a teda zo sústavy vytlačiť), a teda táto sústava sa podstatne zmení (napríklad sústava Slovákov by sa zmenila na inú sústavu). Tento vzťah vnímame ako zákon, o ktorý sa opierame pri argumentácii.

Téza: Identita jazyka J je ohrozená.

Zákon: Ak do istej sústavy preniká veľké množstvo cudzích prvkov, mení sa jej podstata (identita).

Výrok o J: Do jazyka J preniká veľké množstvo cudzích prvkov.

Záver: Potvrdenie tézy.

Na prvý pohľad ide o logickú argumentáciu (resp. logické vysvetlenie), ved' argumentuje sa zákonom (uplatňuje sa subsumpčný model vysvetľovania). Táto argumentácia je však len rétoricky presvedčivá a v skutočnosti ide len o rétorickú argumentáciu. Isteže platí, že istá sústava sa podstatne zmení a stráca svoju identitu, ak ju zaplavia cudzie prvky, pričom nahradia mnohé pôvodné prvky, takže ich zo sústavy vytlačia (v platnosti tohto vzťahu spočíva rétorická presvedčivosť argumentácie), ale tento všeobecný výrok, ktorému prisudzujeme nomologickú povahu, je len zdanlivo aplikovateľný na sledovaný aspekt prirodzeného jazyka. Dôvod je zjavný: Prenikanie cudzích prvkov do jazyka je späté s procesmi (za ktorými sú aktivity používateľov), ktoré na vzťah medzi preberaním a identitou jazyka pôsobia regulačne.

Logická argumentácia musí mať oporu v zákone, ktorý sa týka vzťahu medzi prenikaním cudzích prvkov do istej sústavy a jej identitou so zreteľom na procesy, ktoré v tejto sústave prebiehajú.

Jazyková ideológia vo vzťahu k súčasnej spisovnej slovenčine

Aj vo vzťahu k súčasnej spisovnej slovenčine jestvujú štandardizované kognitívne preferencie, ktoré fungujú ako mentálne konštrukty, ktorými sa tento jazykový útvar interpretuje z perspektívy moci, čím sa reprodukuje poriadok zodpovedajúci moci. Príslušné diskurzy o spisovnom jazyku udržiavajú vzájomnú determináciu štandardizovania spôsobov hovorenia a myslenia o ňom, a teda aj zodpovedajúcu jazykovú ideológiu. O akú moc ide? Mať (skutočnú) moc znamená ovládanie iných. Jazyková ideológia patrí k prostriedkom moci, čiže je prostriedkom ovládania jazykového spoločenstva. Posúvame otázku: V akom zmysle je slovenské jazykové spoločenstvo ovládané (spisovno)jazykovou ideológiou? V duchovnom, sociálnom aj politickom zmysle. Duchovné ovládanie spočíva v tom, že prostredníctvom diskurzov vnímanie spisovného jazyka členmi spoločenstva je ohraničené sústavou metajazykových výrokov s ideologizovanou pragmatickou pravdivostnou hodnotou. Účinkom metajazykových diskurzov je, že členovia spoločenstva vo svojich metajazykových reakciách sa riadia vôľou protagonistov (spisovno)jazykovej ideológie bez toho, aby zaregistrovali, resp. uvedomili si stratu svojej kognitívnej autonómie vo vzťahu k spisovnému jazyku a, prirodzene, aj absenciu vlastnej vôle prejaviteľ túto autonómiu. Sociálne ovládanie je založené na vzťahu spisovnojazykovej elity k ostatným. Elita ich ovláda tým, že zahŕňajú prestížnych nositeľov a znalcov spisovného jazyka, ktorí majú status určujúcej sily v spisovnojazykovom živote spoločenstva, pričom tento status je podporovaný znalosťou o spoločenskej deľbe práce. Politické ovládanie v sledovanej súvislosti znamená, že vôľa späť s jazykovou ideológiou sa presadzuje jazykovopolitickými opatreniami. Jazyková ideológia je premietnutá do týchto opatrení, aby sa presadzovali z politickomocenskej pozície. Súhrnne povedané, jazyková ideológia vo vzťahu k súčasnej spisovnej slovenčine je udržiavaná duchovnou, sociálnou a politickou mocou, ktorou sa udržiava aj hierarchizovaný sociálny poriadok z hľadiska spisovného jazyka.

Natíska sa otázka ideového zdroja súčasnej slovenskej jazykovej ideológie, a teda aj ideovej opory duchovnej, sociálnej a politickej moci, ktorá je v pozadí príslušných metajazykových diskurzov. Odpoveď treba hľadať v dejinách slovenčiny, osobitne spisovnej slovenčiny a jej nositeľov. Dejinné okolnosti boli také, že presadenie a upevňovanie spoločného jazyka bolo pre Slovákov extrémne dôležitou národno-politickou otázkou, takže pestovanie spoločného jazyka malo neobyčajne silnú motiváciu, že sociálna báza spisovného jazyka sa len pomaly rozširovala, takže sa upevňovala závislosť (podriadenosť) jazykového spoločenstva od elity, a že sa

viedli spory o rozličných otázkach spisovnej slovenčiny, ktorých spoločným menovateľom bolo „čo je lepšie z hľadiska záujmu slovenského národa“. Čiže osobitne závažné sú tieto príznaky dejinných okolností:

1. spisovná slovenčina ako výrazný komponent národnopolitickej otázky,
2. hierarchizovanosť jazykového spoločenstva so zreteľom na spisovný jazyk,
3. metajazykové reakcie v mene záujmov slovenského národa.

Tieto príznaky korelujú s fundamentálnymi imperatívmi konania vo vzťahu k spisovnej slovenčine:

- a) K spisovnej slovenčine pristupuj ako k bytostnej stránke slovenského národa!
- b) So spisovnou slovenčinou zaobchádzaj tak, ako to predpisujú znalci!
- c) V spisovnej slovenčine uprednostňuj to, čo jej prospieva a je v záujme slovenského národa!

Vyabstrahované príznaky dejinných okolností a zodpovedajúce fundamentálne imperatívy zreteľne poukazujú na ideový zdroj slovenskej jazykovej ideológie: podriadenosť zaobchádzania s jazykom národnopolitickým záujmom. Jazyková elita iniciovala a udržiavala metajazykové diskurzy v mene týchto záujmov. V jej motivačnom svete sa permanentne aktualizovala potreba riadiť jazykový život Slovákov v mene jej národnopolitických záujmov. Konanie stimulované touto potrebou sa štandardizovalo a stalo sa základnou normou zaobchádzania so spisovným jazykom. Ide o najvyššiu maximu, ktorá má najvyššiu váhu pri rozhodovaniach týkajúcich sa spisovnej slovenčiny. Táto maxima – „So spisovným jazykom zaobchádzaj len v súlade s národno-politickými záujmami!“ – je pragmatickým („činnostným“) vyjadrením pozície moci vo vzťahu k spisovnému jazyku.

Kontinuálnou reprodukciou metajazykových diskurzov sa jazyková ideológia vytvorená zo spomínaného ideového zdroja naďalej udržiava. Je zafixovaná ako fundamentálny interpretačný konštrukt, prostredníctvom ktorého sa priamo alebo sprostredkovane posudzuje všetko, čo sa týka spisovného jazyka. Pri posudzovaní týchto javov je rozhodujúcim kritériom spomínaná najvyššia maxima. Vedome či nevedome je jej podriadené aj poznávanie spisovného jazyka.

Jazyková ideológia a poznávanie súčasnej spisovnej slovenčiny

Tým, že jazyková ideológia usmerňuje poznávanie spisovného jazyka k odhaľovaniu pragmatickej pravdy, obmedzuje metodológiu poznávania a skúmanie tohto útvaru slovenského národného jazyka izoluje od vývinu súčasného lingvistického poznávania. Teoreticko-metodologickým zázemím ideologizovaného prístupu k spisovnej slovenčine je klasická systémovo-funkčná lingvistická koncepcia (štruktúrny funkcionalizmus; porov. ďalej), čiže v podstate štrukturalistické chápanie jazykového systému s prihliadaním na funkcie spisovného jazyka. Vychádza sa z dichotómie

jazyk – reč, do ktorej vstupuje norma ako regulátor reči s oporou o jazykový systém, ako aj z toho, že spisovný jazyk nemá len komunikačnú funkciu, ale aj národno-reprezentatívnu a integračnú funkciu, k čomu sa pripája, že je aj národným kultúrnym dedičstvom a kultúrnou hodnotou. Ideologizovanosť poznávacieho prístupu k spisovnému jazyku sa prejavuje už v tom, že fundamentálne pojmy sa buď reprodukovujú ako petrifikované konštanty, alebo sa používajú ako samozrejmé jednotky myslenia o spisovnom jazyku, ktoré nevyžadujú analýzu. Takýto prístup k pojmom je konformný s ideologizovaným prístupom k jazyku, ideologizovaný prístup takéto narábanie s pojmi vyžaduje. Typickým príkladom je pripomínanie, že spisovný jazyk je národná kultúrna hodnota bez toho, aby sa skúmal tento jazykový útvar ako taká hodnota. Tento pojem je ale silne asociačne spojený so spomínanou najvyššou maximou. Sprievodným javom ideologizovaného prístupu k spisovnej slovenčine je apriórne odmietanie prekonávania rámca zafixovanej systémovo-funkčnej metodológie (a teda stigmatizácia aktérov prekonávania tohto rámca). Atribút zafixovaný tu znamená, že pojmy jazykový systém a funkcie spisovného jazyka sa reprodukovujú ako pevne vymedzené interpretačné schémy, ktoré nepodliehajú zmenám, takže úloha poznávacieho subjektu spočíva len v ich aplikácii.

Keď sa na poznávanie spisovnej slovenčiny späť s jazykovou ideológiou dívame z hľadiska vývoja humánnych vied od sedemdesiatych rokov minulého storočia, ukazuje sa, že zotrúva na teoreticko-metodologickej báze scientisticky ladeného štruktúrneho (systémového) funkcionalizmu. Charakterizuje ju zameranosť na odhaľovanie kváziprírodovedných zákonov a štruktúr, ktoré sú v základe pravidiel riadiacich sociálny svet, ako aj ich funkcií, ktoré zdôvodňujú ich existenciu. Aj takto orientovaná lingvistika je zameraná na zákony a štruktúry jazykového systému a na jeho funkcie. Kulturoológ K. P. Hansen (2000, s. 251) dobre vystihuje ideovú oporu prístupu k sociálno-kultúrnym celkom z pozície systému: „Hovorenie o systéme znamená v tom čase preukazovanie funkčnosti a stability kultúry. Aby mohla fungovať, musia jej časti do seba zapadať, takže tvoria stabilný celok.“ Reštrikcia vnímania pojmom (dobře fungujúci) systém zatienovala relevantné stránky sledovaných entít. Nebezpečenstvo takej reštrikcie dobre vytušil aj L. Dvonč (1998, s. 292), keď v diskusii upozorňoval svojho protivníka, že „rád hovorí o systéme a o systémových zmenách, čo je príznačné pre súčasnú slovenskú jazykovedu alebo pre jej prevažnú väčšinu, v mene systému sa však odmieta akýkoľvek pohyb v jazyku.“ Vývoj sociálno-humánnych vied stimulovaný aj potrebou reagovať na scientizmus štruktúrnofuncionalistického razenia však smeruje k odpútaniu sa od kváziprírodovedného prístupu k objektu svojich výskumov. V jazykovede sa síce scientizmus udržal, ale ako skutočné scientistické uchopovanie jazyka (univerzálna gramatika v generatívnej teórii).

Keďže sa ukázalo, že jazyková ideológia, z hľadiska ktorej sa pristupuje k spisovnej slovenčine, je konformná s kváziscientistickým vykladaním jazyka, nenasto-

lila sa potreba vstúpiť aj na poznávaciu cestu, ktorou sa uberajú súčasné sociálno-humánne vedy. Voľba jednej z dvoch ciest – scientistickej vz. antiscientistickej cesta (ide, prirodzene, o globálny pohľad na vývoj poznávania v neprírodných vedách) – má, pravdaže, historické zázemie. Môžeme sa poučiť u filozofov a metodológov, ktorí poukazujú na to, že sledovaný protiklad sa vyvodzuje z významov slova rozumieť: „a) rozumieť niečomu znamená predovšetkým niečo pojmovo uchopiť (Begreifen), rozumovo spoznať povahu vecí, vyznať sa v jej vnútorne diferencovanom základe, z ktorého možno vysvetliť, prípadne aj predvídať jej vlastnosti a vzťahy, jej pohyb a vývin; b) rozumieť (porozumieť) však môže znamenať aj rozumovo a citovo pochopiť (Verstehen) zmysel a význam niečoho, mať pochopenie pre niekoho, zinterpretovať, zrekonštruovať, prípadne aj precítiť zmysel a význam niečoho (konania, textu, inštitúcie), spoluprežívať niečo s niekým, spolucítiť s druhým a pod. Na rozdiel medzi týmito dvoma významami slova rozumieť upozornil svojho času už G. W. F. Hegel; J. G. Droysen a W. Dilthey na tomto rozdieli postavili svoju koncepciu nesúmerateľnosti medzi metódou prírodných a sociálno-humánnych vied“ (Černík – Viceník – Višňovský, 1997, s. 16). Hnacím motorom pohybu na neprírodovednej ceste v súčasnosti sa stal zakladateľ modernej interpretačnej kultúrnej antropológie C. Geertz (1983), ktorý vyvinul veľa úsilia na stieranie hraníc medzi sociálnymi a kultúrnymi vedami. Sociálne a kultúrne javy sa uchopujú interpretačnou explanáciou, ktorá je upriamená na otázku, aký význam, zmysel majú tieto fenomény pre ich nositeľov. Ťažisko výskumnej pozornosti sa presunulo z vnímania spoločnosti a kultúry ako systému (organizmu) na vnímanie a interpretáciu sociálnych a kultúrnych výrazových foriem z pozície nositeľov. Základná metóda sa označila známou metaforou „hustý opis“ (dobré sa uplatnila pri prototypovom prístupe k lexikálnemu významu), ktorý na rozdiel od „riedkeho opisu“ zachytáva všetko, čo je relevantné z hľadiska nositeľov kultúry a aktérov sociálneho života. Na otázku, kde sú hranice „hustého opisu“, sa odpovedá tak, že ich treba hľadať v aproximácii k interpretáciám týchto nositeľov a aktérov. V sociológii tento prístup presadzovali etnometodológovia (Garfinkel, 1972; Turner, 1974), ktorí sa vzopreli proti uplatňovaniu vopred daných objektívnych kategórií na empirické údaje a obrátili pozornosť na „etnické“ metódy a interpretácie, t. j. také, ktoré sú vlastné aktérom sociálnej interakcie. V tomto duchu sa rozvíjala konverzačná analýza. Sledovaná cesta poznávania spojená so sklonom k integrácii sociálnych a humánnych vied vyústila do diskurznej analýzy chápanej ako výskumná metóda, ktorou sa spoznávajú sociálne a kultúrne fenomény prostredníctvom diskurzu (v zmysle aktuálnej komunikačnej udalosti; Schiffrin, 1994). Psychológia sa sústreďuje na diskurzny subjekt. O diskurznom subjekte sa v nej hovorí v tom zmysle, že používa symboly, ktorých význam je funkciou ich používania v diskurze. Diskurz zahŕňa interakcie prostredníctvom symbolov, „ako aj konvencie a vzťahy, v ktorých sú tieto interakcie viazané nefor-

málnymi pravidlami a navzájom prepojené spôsobmi, ktoré, ako to vyjadril Foucault, odrážajú „poriadok vecí“ (Harré – Gillett, 2001, s. 53).

Náčrt ukazuje, že ide o príklon k empirickému realizmu spätému s perspektívou zúčastneného pozorovateľa (nie pozorovateľa aplikujúceho vopred dané pojmy a kategórie na empirické údaje). Aj výskum jazyka je včlenený do tohto prúdu. Jazyk sa vníma ako proces (nie v humboldtovskom zmysle), ako niečo vytvárané používateľmi v interakcii, v procese ich sociálneho života, a teda do jazyka možno vniknúť prostredníctvom diskurzov, ktorými sa realizuje sociálny život (porov. napríklad. Becker, 1991). Prístup k spisovnému jazyku v rámci tejto paradigmy sociálnych a kultúrnych vied znamená výskumne sa sústrediť na jeho používateľov bez bremena jazykovej ideológie a metodológie aplikovanej v konformite s ideológiou (S. Ondrejovič, 1995, s. 43, výstižne hovorí o „kvázisystémovom“ prístupe), na ich jazykový život včlenený do ich sociálneho života a kultúry a vzhádzajúci z ich sociálno-kultúrneho sveta. Vynára sa táto fundamentálna otázka: Ako sa udržiava a rozvíja spisovná slovenčina v sociálnych interakciách a v aktivitách reproduktívnych a modifikujúcich kultúrny svet jej nositeľov? Odpoveď na túto otázku vyžaduje „hustý opis“ výskytu jazykových štruktúr v reálnych sociálnych interakciách, čiže so zreteľom na všetky súvislosti relevantné z hľadiska interaktérov, a teda aj „interpretačnú explanáciu“ týchto štruktúr z pozície súčasného pozorovateľa. Žiada sa vtiahnutie spisovno-jazykovej komunikácie do výskumného poľa interakčnej sociolingvistiky, vnímanie komunikácie ako reprodukcie, modifikácie aj produkcie kultúry a jej interpretácie ako formy sociálno-kultúrneho života nositeľov jazyka. V rámci tejto paradigmy sa špecifikujú kultúrne základy a väzby spisovného jazyka, ktoré určujú jeho povahu opäť nadobudnutú v období jeho optimálnej demokratizácie a nereštriktívnych podmienok jeho fungovania. Jeho poznávanie v medziach tejto paradigmy nie je konformné s jazykovou ideológiou, pretože je zamerané na „husté“ empirické údaje, ktorých spracovanie v záujme istej moci sa dá dosiahnuť len ich falšovaním. Vzhľadom na zafixovanosť metajazykového diskurzu (vo foucaultovskom zmysle) poznačeného jazykovou ideológiou nie je jednoduché prejsť k odideologizovanému diskurzu. To, pravda, nesmie byť dôvod na ignorovanie paradigmatickej zmeny v poznávaní.

Literatúra

- BECKER, Andrew L.: A short essay on languaging. In: Research and Reflexivity. Ed. F. Steier. Thousand Oaks, CA: Sage 1991, s. 226 – 224.
- ČERNÍK, Václav – VICENÍK, Jozef – VIŠŇOVSKÝ, Emil: Historické typy racionality. Bratislava: Iris 1997.
- DOLNÍK, Juraj: Normálny stav normy spisovného jazyka. In: Slovo a slovesnosť, 2007, roč. 68, s. 256 – 270.

- DVONČ, Ladislav: Rytmičné krátenie v spisovnej slovenčine. In: Slovenská reč, 1998, roč. 63, č. 5, s. 291 – 299.
- FAIRCLOUGH, Norman – WODAK, Ruth: Critical discourse analysis. In: Discourse as Social Interaction. Ed. T. A. van Dijk. London: Sage, s. 258 – 284.
- GARFINKEL, Harald: Remarks on ethnomethodology. In: Directions in Sociolinguistics. Eds. J. J. Gumperz – D. H. Hymes. New York: Holt 1972, s. 308 – 324.
- GEERTZ, Clifford: Dichte Beschreibung. Beiträge zum Verstehen kultureller Systeme. Frankfurt am Main: Francke Verlag 1983.
- HANSEN, Klaus Peter: Kultur und Kulturwissenschaft. 2. Aufl. München: Francke Verlag 2000.
- HARRÉ, Ron – GILLET, Grant R.: Diskurz a myself. Úvod do diskurzívnej psychológie. Bratislava: Iris 2001.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Sociolingvistika a jazyková kultúra. In: Spisovná slovenčina a jazyková kultúra. Red. J. Doruľa. Bratislava: Veda 1995, s. 35 – 45.
- SCHIFFRIN, David: Approaches to Discourse. Oxford UK/Cambridge USA: Blackwell 1994.
- TURNER, Robert (ed.): Ethnomethodology: Selected Readings. Harmondsworth, Penguin 1974.
- WOOLARD, Kathryn A.: Language Ideology as a Field of Inquiry. In: Language Ideologies. Practice and Theory. Ed. B. B. Schieffelin – K. A. Woolard – P.-V. Kroskity. New York/Oxford: Oxford University Press 1998, s. 5 – 17.

Konferencia Hovorená podoba jazyka v médiách

Na Filozofickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre sa v dňoch 11. – 12. septembra 2007 konala medzinárodná konferencia s názvom Hovorená podoba jazyka v médiách.

Hovorené komunikáty šírené prostredníctvom elektronických médií výrazne odrážajú nielen dynamiku spoločnosti (svojím obsahom), ale i dynamiku jazyka (svojou formou). Kvantita a pestrosť týchto prejavov neustále stúpa a ich prijímateľmi a čiastočne i spolutvorcami sú príslušníci všetkých vrstiev spoločnosti a všetkých vekových skupín. Preto nastolená téma naliehavo oslovuje lingvistov v našom kultúrnom priestore.

Kolektív pracovníkov Katedry slovenského jazyka FF UKF sa v rámci grantovej úlohy Hovorená podoba spisovnej slovenčiny v médiách (VEGA č. 1/2231/05) podujal analyzovať hovorenú podobu slovenčiny v masmédiách. Okrem toho, že riešitelia sformulovali základné tendencie dynamiky hovorených prejavov orientovaných spisovne, ponúkli tému hovoreného jazyka aj širšiemu medzinárodnému vedeckému fóru. Tým konferencia prispela k hlbšiemu pochopeniu špecifik hovoreného komunikátu, k analýze jeho vplyvu na formovanie úzu a jazykovej praxe a umožnila uplatniť i porovnávacie hľadisko v rámci slovanských krajín.

Skladba príspevkov skutočne odrážala šírku a variabilitu analyzovaného mediálneho priestoru z jazykového a pragmaticko-komunikačného hľadiska. Odznali tu referáty analyzujúce televízne spravodajské, zábavné žánre a reklamu, pripravené i nepripravené prejavy v rozhlase a taktiež jazyk počítačových médií.

Okrem celkových jazykových charakteristík vymedzených žánrov predniesli viacerí účastníci lingvisticky úzko špecifikované analýzy zamerané na zvukovú stránku (suprasegmentálny i segmentálny systém), morfológiu, derivatológiu, syntax, nadvetnú syntax a bohato bola zastúpená pragmaticky orientovaná lingvistika.

V úvodnom plenárnom rokovaní v prvý deň konferencie predstavil Ľubomír Kralčák (FF UKF Nitra) základné myšlienky grantového projektu a načrtol základné dynamické tendencie jazyka v médiách. Ako základné pragmatické činitele ovplyvňujúce túto sféru jazyka vymedzil napätie informácia – zábava, súkromné – verejné, ďalej komercializáciu a marketizáciu mediálnej sféry, zmenu hodnotovej orientácie prijímateľa, diktát kvantity a frekvencie namiesto kvality a kultivovanosti. Ďalej Ľ. Kralčák vo svojom autorskom príspevku sformuloval jeden z kľúčových mimojazykových faktov, ktoré sú v pozadí súčasnej dynamiky slo-

venčiny. Je ním napätie medzi geografickým postavením administratívneho a spoločenského centra Slovenska (územie so západoslovenským nárečovým základom) a pôvodom spisovnej slovenčiny i staršieho spisovného úzu (stredoslovenský základ). Z tohto vyplývajú v histórii cyklicky sa opakujúce problémy v dodržiavaní spisovnej normy.

Ďalej nasledovali referáty zaoberajúce sa parciálnymi problémami mediálnej komunikácie. Bohumila Junková (FF JU České Budějovice) ako druhá referujúca predniesla príspevok s názvom *Stylizace mluvenosti v psané publicistice*. Potom patrila priestor Jurajovi Vaňkovi (FF UKF Nitra), ktorý sa venoval niektorým vetným typom a stereotypom vyskytujúcim sa v slovenskej publicistike. Autor sa zameril na analytický predikát typu *dôjst' k niečomu* (napr. vo vete: *V Nitre došlo k zrážke dvoch kamiónov*), pričom poukázal na príčiny nadužívania a nesprávneho užívania tejto väzby.

Rokovania ďalej prebiehali v sekciách, pričom v prvej sekcii nasledovalo niekoľko príspevkov orientovaných komunikačno-pragmaticky. Eva Čulenová (FHV UMB Banská Bystrica) analyzovala spôsoby kontaktovania adresátov vo vysielaní komerčných rozhlasových staníc a Jiří Zeman (UHK Hradec Králové) sa venoval problematike opráv v reči v oblasti masmediálnej komunikácie.

Ďalej odznali príspevky Lubomíra Rendára (PF TU Trnava) o hlasovom začiatku v spravodajstve a Patrika Mittera (PF UJEP Ústí nad Labem) k problematike hybridných zloženín s prvým komponentom domácim. Ján Bauko (FSS UKF Nitra) sa venoval slovensko-maďarským kontaktným javom v zábavných televíznych žánroch a Darina Auxová (FF UKF Nitra) si všimla frazémy v publicistike.

V paralelnej sekcii B najprv zaznel príspevok Martina Klimoviča (PF PU Prešov) venovaný detským spontánnym prejavom v televíznej relácii Táraninky. Autor príspevku na základe audiovizuálnych ukážok poukázal na základné charakteristiky detského prejavu vychádzajúce psychologických a situačných predpokladov. Prejav určený detskému divákovi šírený na CD nosičoch zas analyzoval z hľadiska jazykovej správnosti Tomáš Bánik (FF UKF Nitra). Neskôr v tejto sekcii dominovala problematika reklamných textov. Charakteristiku jazyka prevažne televíznych reklamných komunikátov podala Tatiana Deptová (FF UKF Nitra) a reklamou v rôznych elektronických médiách sa zaoberala mladá poľská lingvistka Agnieszka Karolczuk (Katolicki Uniwersitet Lubenski Jana Pawla II Lublin). Záver rokovacieho dňa v sekcii B patrila problematike politických prejavov a komentárov. Marián Macho (FF UKF Nitra) hovoril o niektorých komunikačných stratégiách v televíznom politickom diskurze, Natalia Sosnowska (Katolicki Uniwersitet Lubenski Jana Pawla II Lublin) sa zaoberala najdôležitejšími prvkami štruktúry výpovede v rozhlasových dialogických komentároch a Renáta Hlavatá (FF UKF Nitra) analyzovala jazyk zahraničnopolitických komentárov v Slovenskom rozhlase.

Druhý rokovací deň v sekcii A patril príspevkom z českého mediálneho prostredia, no v niektorých zaznela i problematika česko-slovenských jazykových vzťahov. Menovite Jana Svobodová (PF OU Ostrava) sa zaoberala vzťahom českých médií a slovenčiny a Květa Musilová (PdF UP Olomouc) sa zamerala na česko-slovenské kontaktové jazykové javy.

Soňa Schneiderová (FF UP Olomouc) analyzovala vysielanie TV Nova z hľadiska kolokviálnosti vo vyjadrovaní a dvojica príspevkov bola venovaná fonetickej stránke televíznych prejavov (Ilona Balkó z PF UJEP Ústí nad Labem a Pavlína Kuldanová z PF OU Ostrava).

V sekcii B boli na programe príspevky venované televíznym a rozhlasovým spravodajským žánrom. Marcel Olšiak (FF UKF Nitra) poukázal na intonačnú monotónnosť v spravodajstve v slovenských médiách. V príspevkoch ďalších pracovníkov FF UKF Nitra Márie Alabánovej a Ladislava Navrátila rezonovala najmä otázka dodržiavania normy a kodifikácie, ako i otázka čoraz výraznejšieho presadzovania štandardných a subštandardných prostriedkov v oficiálnych medializovaných prejavoch. Pohľad na slovenský *TV- dnevnik 24 ur novice* ponúkla Saša Poklač z Univerzity v Lubľane.

Záverečné rokovanie prebiehalo opäť v spoločnej rokovacej miestnosti, tentoraz si hostia z Českej republiky vytýčili za cieľ analyzovať konkrétne žánre vo vysielaní televíznych staníc. Jitka Málková (PF ZU Plzeň) prednášala o hovorenej češtine v rannom vysielaní, Helena Chýlová (PF ZČU Plzeň) porovnávala jazyk a kompozíciu relácií o počasí a Martina Kyselová (PF ZČU Plzeň) si vzala na mušku živo vysielané relácie pre ženy.

Záver patril opäť nitrianskym účastníkom konferencie, ktorí doplnili mozaiku pohľadu na hovorenú podobu slovenčiny v médiách: Kristína Vrlíková na bohatom ilustratívnom materiáli predstavila základné črty jazyka súkromných rozhlasových staníc, Zuzana Kováčová si všimla prvky vetnej a nadvetnej syntaxe ako súčasť autorskej stratégie v pripravených a polopripravených jazykových prejavoch a Katarína Pekariková vytýčila prostriedky modálnosti charakteristické pre zábavné rozhlasové prejavy.

Tematická šírka a metodologická pestrosť prednesených príspevkov odráža aktuálnosť a lákavosť problematiky mediálnej komunikácie, preto dúfame, že konferencia tohto typu nebude na pôde UKF v Nitre posledná.

Tomáš Bánik

Starobylá Rizaň v slovanskom duchu Medzinárodná konferencia slavistov v Riazani pri príležitosti 195. výročia narodenia I. I. Sreznevského

*Národ sa vyjadruje o sebe najplnšie a najvernejšie vo svojom jazyku.
Národ a jazyk si jeden bez druhého nemožno predstaviť.*

(Izmail Ivanovič Sreznevskij, 1812 – 1880)

V dňoch 25. – 27. mája 2007 sa uskutočnila medzinárodná vedecká konferencia slavistov a filológov zasvätená pamiatke I. I. Sreznevského, jedného z najvýznamnejších predstaviteľov ruskej a slovanskej jazykovedy (narodil sa 1. 6. 1812 v Jaroslavli, bol členom 32 európskych akadémií a učených spoločností, zomrel 9. 2. 1880 v Petrohrade). Rozsiahly vedecký program konferencie pod názvom *Slovanské jazyky, písomníctvo a kultúra: historické a súčasné tendencie rozvoja vedy, kultúry a vzdelávania* pritiahol do Riazane slavistov a vysokoškolských pedagógov nielen z Ruskej federácie, ale aj z viacerých slovanských krajín. Svojou účasťou vzdali hold svetoznámemu ruskému slavistovi, ktorý sa pričínal najmä o rozvoj lexikológie a lexikografie.

Na plenárnom zasadnutí konferencie vystúpili s referátmi poprední ruskí filológovia. Referáty prvého dňa poskytli syntetické pohľady na aktuálny stav slavistiky a ruského jazyka, predovšetkým však v analógiách s dielom I. I. Sreznevského (porov. referát J. M. Dostaľovej *I. I. Sreznevskij a jeho prínos pre slavistiku*). Bádania čerpali námety v rôznych časových periódach i oblastiach lingvistiky: niektoré sondy boli namierené do staroslovanského a starého ruského jazyka, na stav slovanskej lexikografie v 20. storočí, príp. na konfrontáciu názorov a tendencií v odlišných časových etapách vývinu, ako to naznačuje aj podtitul referátu G. A. Bogatovej *Dialóg ideí XIX. – XX. stor. – I. I. Sreznevskij a O. N. Trubačov*. V. V. Korostylev priblížil problematiku zostavovania *Riazanskej etnografickej encyklopédie*.

Počas druhého dňa prebiehali rokovania v šiestich sekciách. V prvej, teoreticky orientovanej, sekcii s názvom *I. I. Sreznevskij a slavistika* vyzdvihovali filológovia významnú rolu ruského vedca v slovanskom svete. Jeho lexikografické a etnografické práce sa stali vzorom pri opise spisovného jazyka všetkých slovanských národov. Autori viacerých príspevkov sa zmieňovali aj o výskumoch slovenského jazyka v slovanskom kontexte. M. J. Dostaľová (historička zo Slavistického ústavu v Moskve) v spomínanom referáte z plenárneho zasadnutia upozornila na fakt, že Sreznevskij už v mladosti ako prvý v Rusku zapisoval národné piesne Slovákov, ktoré zachytil od drobných trhovníkov prichádzajúcich do Charkova. Vydané v osobitnom zborníku pod názvom *Slovenské piesne* našli pozitívny ohlas aj medzi ruskou a ukrajinskou inteligenciou, dostali sa do knižnice A. S. Puškina a pravdepodobne mu poslúžili ako inšpirácia na vydanie zborníka *Piesne západných Slovanov*.

(2007, s. 15 – 17). Autorka venuje pozornosť aj putovaniu Sreznevského po slovanských krajinách, kde sa spoznal s mnohými predstaviteľmi slovenského národného života: s P. J. Šafárikom, J. Hollým, M. Hattalom, K. Kuzmánym, L. Štúrom¹. Zbieral jazykový materiál z dialektológie, lexikografie, etnografie. Otvorene vystúpil na podporu pripravovanej reformy L. Štúra, za čo si spolu s kolegom Boďanským z Moskvskej univerzity (ktorý začal učiť slovenčinu podľa bernolákovskej kodifikácie už skôr, v 30. rokoch 19. storočia) vyslúžili od svojich odporcov obvinenie z „podporovania odtrhnutia Slovákov od Čechov“.

Do slovenského jazykového kontextu načrel aj moskovský slovakista (MGU) K. V. Lifanov (2007, s. 30 – 33) v príspevku *Rusko-slovenské paralely vo formovaní spisovných jazykov*. Poukázal na to, že pri zrode ruskej slavistickej tradície chápať Slovákov ako osobitný národ a slovenčinu ako samostatný jazyk stál práve I. I. Sreznevskij, a to odlišovalo ruskú slavistiku od slavistiky v iných krajinách. Ďalej zdôraznil, že pri výskume vzniku ruskej a slovenskej písomnej tradície badať podobné javy, keď do cirkevnej slovančiny prenikali ruské nárečové prvky a do starej češtiny na Slovensku slovenské prvky. Tento fenomén bol známy veľmi dávno, veď už L. Štúr písal: „Čo staroslovančina bola Rusom, Srbom, to samé skoro bola nám Slovákom čeština“. Rovnaký názor vyjadrovali aj slovenskí jazykovedci v 30. rokoch 20. storočia, napríklad L. Novák.

V príspevku *Niektoré problémy kultúrno-historického rozvoja Slovenska* slovakistka a literátka A. G. Mašková (MGU) v súvislosti s témou konferencie citovala slová uznania, ktoré adresoval Sreznevskij svojmu slovanskému bratovi J. Kollárovi a jeho dielu Slávy dcera: „Je to jedno z mien, ktoré zostane navždy v spomienkach na život západných Slovanov v prvej polovici 19. stor. a vždy bude oživovať tieto myšlienky čistým a svetlým jasom, aký môže poskytnúť dielu iba človek obdarený neobyčajnou silou ducha, silou lásky k pravde...“ (2007, s. 29). Referát I. A. Filatova pod názvom *Cesty I. I. Sreznevského po slovanských krajinách na základe listov matke* poskytol pohľad do súkromného itinerára a zmapoval miesta, ktoré ruský filológ v r. 1839 – 1842 navštívil a kde nadväzoval kontakty s učencami západných a južných slovanských národov. Účastníci z iných slovanských krajín (Ukrajina, Bielorusko) zamerali pozornosť na novšie výsledky v lingvistike (napr. V. J. Frančuk: *Vedecká škola I. I. Sreznevského na Ukrajine*, A. I. Maľko *O osobitostiach vyučovania ruského jazyka v Bielorusku* a i.).

V ostatných sekciách boli centrálnymi témami okruhy *Sreznevskij v histórii a kultúre Ruska a riazanskej oblasti* – autori sa zameriavali na dôležité etapy jeho

¹ L. Štúr absolvoval 16. júna 1842 výstup na Kriváň s mladým ruským bádateľom Sreznevským, ktorý o svojej ceste slovenským krajom (spolu aj s B. Nosákom Nezábudovom a J. B. Guothom) písal listy matke, publikované až koncom 19. storočia (porov. J. Dzuriaková: Tatry ako inšpiračný zdroj. <http://www.gasbag.wz.cz/tema/rocnik4/cislo16/16-11.htm>).

života (napr. *Sreznevskij na Univerzite v Petrohrade*, kde autor pôsobil 30 rokov – ref. Z. K. Šanovovej), na kontakty s poprednými autormi (*I. I. Sreznevskij a N. A. Nekrasov* – ref. N. P. Oslovskej). Časť príspevkov bola zameraná na praktické otázky a detailnú analýzu špecifických výrazov zo starého ruského jazyka, ktoré už novšie lexikografické práce neuvádzajú. Ďalšia sekcia sa zamerala viac na pragmatické otázky slavistiky a aplikovanej lingvistiky. Odznel tam napr. príspevok V. S. Kartavenka *Bádanie I. I. Sreznevského v oblasti staroruskej onomastiky* a referát N. E. Efimovej *Kategória hypotetickosti v lingvistických prácach I. I. Sreznevského*. Lingvistka V. V. Plešaková (RGU) sa v referáte pod názvom *Istočnik blaga* detailne zameriava na konkrétne ustálené spojenia v Sreznevského diele *Slovar drevneruskogo jazyka* a skúma širokú škálu lexém a lexikálnych spojení v staroruských blahoželaniach a poďakovaniach, z ktorých mnohé pramenia v biblii (2007, s. 213 – 217). V sekcii *Jazyková mapa sveta a pozícia ruského jazyka vo svetovom spoločenstve súčasnej etapy* sa bádatelia zameriavali na aktuálne otázky súčasnej jazykovednej teórie a praxe v Rusku v porovnaní s inými krajinami. Príspevky s pedagogickým zameraním odzneli v sekcii s názvom *I. I. Sreznevskij a vyučovanie rodného jazyka*. Diskutovalo sa o špecifických problémoch vyučovania, o práci so slovníkmi. Konštatovalo sa, že nedostatočné kompetencie v tejto oblasti sa vyskytujú neraz aj u študentov na vysokých školách a univerzitách. Referujúci sa zameriavali na otázky z oblasti frazeológie, etnokulturológie a lingvokulturológie. O. V. Nikitin z Moskvy zasvätil svoj príhovor pamiatke nestora slavistiky A. I. Sobolevského pri príležitosti 150. výročia jeho narodenia.

Práca v sekciách umožila hlbšie sa venovať problematike a poskytla priestor na diskusiu i polemiky. Entuziazmus organizátorov a ich hrdosť na staroslovanské a kultúrne tradície Riazane sa prejavili aj v bohatom exkurznom programe. Nezabudnuteľná bola návšteva Konstantinova – rodiska a rodinného sídla básnika S. A. Jesenina. Vo fundovanom a súčasne poetickom výklade si účastníci doplnili fakty o dramatickej, predčasne ukončenej životnej a básnickej dráhe poeta, ktorého meno nesie Univerzita v Riazani. Súčasťou konferencie bol aj výjazd do Srezneva, kde žilo niekoľko pokolení Sreznevských a kde sa podľa vlastného želania v skromnosti dal učenec pochovať – pod brezami, neďaleko obľúbeného miesta s výhľadom na riekou Oku.

Knižným darom z medzinárodnej konferencie je zborník *I. I. Sreznevskij a história slovansko-ruskej filológie: tendencie vo vede, vzdelávaní a kultúre* (Riazaň, 2007, 412 s.). Jeho reprezentatívne vydanie zabezpečili organizátori a všetci účastníci ho získali už v posledný deň konferencie. Na obale zborníka čítame slová uznania O. N. Trubačeva: „hoci sa zdá, že vedu posúvajú vpred nové teórie, v skutočnosti jej úspech zabezpečuje presné opísanie faktov. Týmto preduchovneným náučným faktom je predchnutá i filológia Sreznevského, ktorá zostáva ako dedičstvo nám i našej vede“.

Hedviga Kubišová

Cyrilské a latinské pamiatky v byzantsko-slovanskom obradovom prostredí na Slovensku. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava, SAV 2007. 229 s.

Slavistický ústav Jána Stanislava SAV a Slovenský komitét slavistov vydal v tomto roku zborník *Cyrilské a latinské pamiatky v byzantsko-slovanskom obradovom prostredí na Slovensku*. Zborník obsahuje referáty z vedeckého seminára s medzinárodnou účasťou, ktorý sa uskutočnil v rámci spolupráce medzi Slavistickým ústavom Jána Stanislava SAV a Pápežským východným ústavom (Pontificio Istituto Orientale) v dňoch 30. júna – 1. júla 2006 v Centre spirituality Východ – Západ Michala Lacka v Košiciach. Seminár bol venovaný výskumu byzantskej tradície na Slovensku. Súbor štúdií uvedených v zborníku prezentuje výsledky a zámery pracovníkov i spolupracovníkov Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV.

Publikácia predstavuje obraz o stave výskumu v oblasti používania cirkevnej slovančiny, latinčiny a ľudového jazyka v písomnostiach byzantského obradu na Slovensku, výskume dejín karpatského regiónu a vplyvu Východu a Západu pri formovaní a utváraní naratívov v ľudovej tvorbe a pri používaní rozličných nápevov a piesní v byzantskej hudbe. V zborníku sa uvádzajú aj niektoré menej známe aspekty vzťahov medzi jednotlivými etnikami a etnicko-konfesionálnymi skupinami a kultúrami v regióne pod Karpatmi.

P. Ž e ň u ch (Slavistický ústav J. Stanislava SAV), ktorý je zároveň editorom zborníka, hneď v prvom príspevku *Výskum cyrilských a latinských pamiatok byzantskej tradície z východného Slovenska a Zakarpatskej oblasti Ukrajiny. Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae* poukazuje na výskumné okruhy súvisiace s budovaním databázy byzantsko-slovanských pamiatok a dôležitosť interdisciplinárneho výskumu regiónu pod Karpatmi. Cieľom slavistického výskumu podľa P. Žeňucha by malo byť hľadanie dôkazov o symbióze v jazykoch, etnických a cirkevných tradíciách a v kultúrnom smerovaní regiónu pod Karpatmi, pričom treba odpolitizovať otázky o nábožensko-etnických pomeroch. Autor v štúdií ďalej dokazuje, že spolunažívanie medzi jednoduchými veriacimi jednotlivých etnicko-konfesionálnych skupín je pokojné a poukazuje na potrebu zamerať sa na tradíciu byzantskej kultúry v stredoeurópskom regióne, osobitne na Slovensku. Okrem iného približuje aj vznik a prácu medzinárodnej vedeckej edície *Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae*, výskum problematiky byzantskej literárnej tradície a charakterizuje niektoré pamiatky, práce a zborníky.

C. V a s i l (Pontificio Istituto Orientale v Ríme) vo svojej štúdií približuje životné osudy, činnosť a dielo mukačevského biskupa z prelomu 17. a 18. storočia *Jozefa de Camillisa* a analyzuje jeho taliansky spis *La vita divina*, ktorý je podľa C. Vasil'a „zrkadlom autorovho duchovného života a ponúka duchovné čítanie pre tých, ktorí sa snažia o kresťanskú dokonalosť“.

S. Z á v a r s k ý (Slavistický ústav J. Stanislava SAV) vo svojom príspevku *Dva texty o únii z 18. storočia* načrtáva líniu, na ktorej bude stavať ďalší výskum dvoch menších spisov týkajúcich sa cirkvi byzantsko-slovanského obradu v našom priestore, a to dizertácie o schizme a opätovnom zjednotení východnej cirkvi s Rímom od Martina Sentivániho SJ z roku 1703 a reči, ktorou mukačevský biskup Michal Manuel Olšavský r. 1761 povzbudzoval veriacich komitátu Satu Mare, aby vytrvali v únii s rímskokatolíckou cirkvou.

Prameňmi k dejinám východnej cirkvi v rímskokatolíckom Arcibiskupskom archíve v Košiciach sa zaoberá P. Z u b k o (Teologická fakulta v Košiciach KU v Ružomberku). Informuje, kde v archíve je možné nájsť informácie o gréckokatolíckoch a cirkvi byzantského obradu a venuje sa aj charakteristike oddelení.

Opisu zberu, evidencie a uchovávaní latinských a cyrilských pamiatok byzantskej tradície na Slovensku sa venovala A. Š k o v i e r o v á (Slavistický ústav J. Stanislava SAV). Za dôležité pramene pre ďalší výskum pokladá rukopisné a tlačené dokumenty, ktoré vznikli na území dnešného Slovenska.

Š. M a r t i n č á k (Centrum spirituality Východ – Západ M. Lacka TF TU v Košiciach) sa zamerával na problémy výskumu liturgickej hudby byzantského obradu na Slovensku, konkrétne spevu z hľadiska gréckokatolíckej cirkvi. Upozorňuje na závažné prekážky seriózneho výskumu byzantskej hudby u nás a podáva návrhy na nápravu daného stavu.

Výsledky štúdia rukopisov Ms 1084 a Ms 1099 z Univerzitnej knižnice v Bratislave, ktoré sú štandardnými predstaviteľmi širokej skupiny notovaných rutérskych irmologionov, prezentuje vo svojom príspevku D. P a n c z a (Bratislava). Z hudobného hľadiska je zaujímavé porovnanie jednotlivých nápevov vybraných piesní s ich variantov z iných dostupných rukopisov a určenie príbuznosti či dokonca vzájomnej závislosti opisného materiálu. D. Pancza si osobitne všima spôsoby interpretácie predznamenaní a exegézy niektorých zoskupení nôt.

O obradových sporoch medzi misiou vedenou Konštantínom-Cyriľom a neskôr Metodom a latinskou misiou na Veľkej Morave v širšom dejinnom i teologickom kontexte a o ich význame v atmosfére mocenských zápasov medzi Konštantínopolom, Rímom a Frankami v 9. storočí píše A. Š k o v i e r a (Slavistický ústav J. Stanislava SAV) v štúdiu *Obradové spory medzi byzantskou a latinskou misiou na Veľkej Morave*. Za principiálny spor pokladá používanie slovienskeho jazyka v bohoslužbách a otázku *Filioque*.

Východná cirkevná tradícia a maďarizačné hnutie v Prešovskom gréckokatolíckom biskupstve v rokoch 1867 – 1918 je názov príspevku J. C o r a n i č a (Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovskej univerzity). Autor podrobne opisuje vplyv politickej situácie a maďarizácie od vyrovnania cisára Františka Jozefa I. v roku 1867 s Maďarmi až po rozpad Rakúska-Uhorska v roku 1918 na život v Prešovskom gréckokatolíckom biskupstve.

T. M a j d a (Centrum spirituality Východ – Západ M. Lacka TF TU v Košiciach) si predsavzal v štúdiu *Akultúrácia uhorských Rusínov a výskum ich cyrilských pamiatok na území východného Slovenska* upozorniť na kulturológický fenomén, ktorý sa dotýka výskumu cyrilských pamiatok na území východného Slovenska, akým je *akultúrácia*. Opisuje, prečo Rusíni neuspeli v národnouvedomovacom procese, príčiny a dôsledky ich akultúrácie, a na záver konštatuje, že Rusíni dnes patria v kultúrnej oblasti medzi ohrozené druhy.

K. Ž e ň u c h o v á (Slavistický ústav J. Stanislava SAV) v štúdiu *Svedectvo o byzantskej tradícii v zbierkach ľudovej prózy z východného Slovenska* identifikuje fungovanie byzantsko-slovanskej obradovej tradície v textoch ľudovej prózy z východného Slovenska.

Na záver v príspevku s názvom *Misia iz Grek A. S e m e š* (Bratislava) kritizuje monografiu I. Ostojića *Benediktinci u Hrvatskoj* (1963) a uvádza niektoré fakty o vzniku a rozvíjaní mníšstva a misijnej činnosti. Dokazuje, že naši predkovia tu boli už za čias Rimanov a odporúča, aby „sme si nedali z cudziny diktovať, ako máme písať naše cirkevné a svetské dejiny“.

Medzinárodný vedecký seminár prispel k prehĺbeniu spolupráce medzi domácimi a zahraničnými vedeckovýskumnými pracoviskami, ktorá je pri výskume regiónu pod Karpatmi mimoriadne dôležitá. V zborníku z tohto podujatia sú publikované mnohé podnetné myšlienky a výsledky výskumov, ktoré prispievajú ku komplexnému poznaniu jazykového, národného a kultúrneho bohatstva tohto regiónu.

Iveta Valentová

BLANÁR, Vincent: Nový pohľad do autorskej dielne Antona Bernoláka. Martin: Vydavateľstvo Matica slovenskej 2006. 77 s.

V r. 2006 vo Vydavateľstve Matice slovenskej v Martine vyšla publikácia *Nový pohľad do autorskej dielne Antona Bernoláka* s podtitulom *Kapitoly z dejín gramatického a lexikálneho opisu slovenčiny*, ktorej autorom je významný slovenský jazykovedec a univerzitný profesor PhDr. Vincent Blanár, DrSc. Nový pohľad do tvorivej dielne A. Bernoláka vidí autor v nových zisteniach, ktoré na začiatku 90. rokov minulého storočia vniesol do slovenskej a slovanskej lingvistickej obce nemecký slavista Helmut Keipert.

Dielo sa v piatich kapitolách venuje detailnej analýze Bernolákovho jazykovedného diela vo vzťahu k dobovej gramatickej literatúre a všima si, do akej miery z nej Bernolák čerpal a v čom predstavuje jeho jazykovedná práca celkom nový, samostatný text.

V prvej kapitole autor čitateľa oboznamuje so zisteniami H. Keiperta, že pre školskú výučbu nemeckého jazyka v mnohonárodnostnej rakúskej monarchii mali dôležitú úlohu dve učebnice – *Verbesserte Anleitung zur deutschen Sprachlehre* (Viedeň, 1779) a jej latinské spracovanie, ktoré v r. 1786 v Štajerskom Hradci uverejnil F. A. Schlögel pod názvom *Grammatica Germanica*, a že do okruhu tereziánskych školských učebníc okrem nich patrila aj Bernoláková *Orthographia* z r. 1787 a *Grammatica Slavica* (Posonii, 1790). Porovnaním Ortografie z r. 1787 a znenia z r. 1790, ktoré vyšlo po druhý raz ako piata časť Bernolákovho spisu *Grammatica Slavica*, V. Blanár konštatuje, že Ortografia zaradená do Gramatiky slovenčiny predstavuje text na niektorých miestach upravený, skrátený, inde rozšírený, pri viacerých výkladoch s odlišnými príkladmi. Neprijíma názor H. Keiperta, podľa ktorého druhé vydanie Ortografie je „sotva pozmenený“ variant Ortografie z r. 1787. Analýzou a porovnaním s cudzími prameňmi (*Grammatica Germanica*) a *Verbesserte Anleitung zur Deutschen Sprachlehre*) autor opravuje staršie názory, podľa ktorých A. Bernolák v Ortografii zväčša preberal a prepisoval kontexty z P. Doležala a z Přejvodu ku Dobropjsebnosti, a zároveň poukazuje na to, že to, čo sa doteraz vykladalo ako preklady do latinčiny z Přejvodu, sú vlastne prevzatia zo Schlögela (s. 21).

Keipertovo zistenie, že Bernoláková *Grammatica Slavica* sa opiera o Schlögelovu Gramatiku nemčiny, podnietilo V. Blanára k detailnejšiemu rozboru oboch diel. Pri analýze týchto gramatických diel berie do úvahy aj gramatiku P. Doležala (*Grammatica Slavico-Bohemica*, 1746) a V. J. Rosu (*Čechořečnost seu Grammatica linguae Bohemicae*, 1672). Paralelu so Schlögelom predstavuje najmä formálna stránka Gramatiky slovenčiny – názvy kapitol a ich častí, členenie výkladov a paragrafov, základné poučky, klasifikačné opisy netýkajúce sa špecifických stránok jazykovej štruktúry slovenčiny. Pri koncipovaní častí Gramatiky, ktoré sa venujú slovenskému jazykovému systému, vychádzal A. Bernolák z diel P. Doležala a V. J. Rosu a z poznania jazykovej stavby kultúrnej západoslovenčiny. Podobnosť s Doležalovou Gramatikou predstavuje napr. jadro gramatického opisu (morfologická paradigmatica a syntax), klasifikácia skloňovania substantív podľa rodu a triedenie slovies na 6 paradigiem podľa zakončenia neurčitku, preberanie slov a viet pri exemplifikácii. Preberané doklady z cudzích prameňov A. Bernolák dopĺňal vlastnými príkladmi, poučkami a výkladmi z pozícií „panónskej slovenčiny“. Pri rozbere spisu *Etymologia vocum Slavicarum* (Tyrnavie, 1791) poukazuje V. Blanár na Doležalov spôsob tvorenia gramatického tvaru od iného tvaru podľa staršej tradície, ktorý od neho A. Bernolák prevzal, napr. *Polák – Polka* (vypúšťa sa *a*), *skoč – skok* (mäkká spolu-

hláska sa mení na tvrdú) (s. 31), niektoré slovotvorné postupy dokladal i neživými, umelo vytvorenými príkladmi (napr. *podkachľí, predstol'i*) a niekedy prenášal do slovenčiny české slovotvorné postupy (*-tedelňík, -tedelní*) (s. 32).

K spôsobu tvorenia gramatických tvarov a odvodzovaniu slov sa V. Blanár vracia v predposlednej kapitole. V stručnom prehľade tvorenia slov a tvarov u V. J. Rosu, P. Doležala, A. Bernoláka, J. Dobrovského, L. Štúra, S. Cambela a v akademickej Morfológii slovenského jazyka V. Blanár dospieva k názoru, že od starších tradičných výkladov tvorenia slov a tvarov (V. J. Rosa, P. Doležal, A. Bernolák, J. Dobrovský) sa ako prvý odpútal L. Štúr, ktorý zdôraznil v *Nauke reči slovenskej* (1846), že nové tvary a slová sa tvoria od odvodzovacieho základu (koreňa, pňa), a nie od iného gramatického tvaru alebo slovného druhu (s. 55).

V záverečnej kapitole recenzovanej knihy autor podáva opis slovnej zásoby Bernolákovho šesťzväzkového diela *Slovár slowenský česko-lat'insko-ňemecko-uherský* (Budaë, 1825 – 1827). Vybrané úseky heslových slov podrobuje semaziologickej analýze a na slovách v písmene „A“ uplatňuje typologickú a štylisticko-frekvenčnú klasifikáciu. Význam tohto navrhnutého klasifikačného postupu vidí V. Blanár vo vypracovaní typológie, na základe ktorej bude možné vypracovať porovnateľnú frekvenčnú distribúciu sémantickej stavby slova vo vývinových štádiách jedného jazyka i rozličných jazykov (s. 67). Tabuľky, schémy a štatistické údaje včlenené do textu umožňujú prehľad autorových zistení. Porovnanie významovej stavby hesiel v Bernolákovom Slovári so stavbou heslových slov v *Slovníku slovenského jazyka*, najmä však v *Historickom slovníku slovenského jazyka* poukazuje na Bernolákovo správne vystihnutie sémantickej stavby slov. V. Blanár nezabúda ani na Atlas slovenského jazyka, ktorého slovníková časť môže v budúcnosti prispieť k novým zisteniam týkajúcim sa lexikologickej a lexikografickej práce A. Bernoláka.

Publikácia *Nový pohľad do autorskej dielne Antona Bernoláka* na základe nových zistení zo začiatku 90. rokov 20. storočia dopĺňa a opravuje doterajšie poznatky slovenskej i slovanskej jazykovedy o odborných textoch A. Bernoláka, dielo prvého kodifikátora spisovnej slovenčiny predstavuje ako nový produkt, v ktorom sa zjednotili autorove znalosti o kultúrnej západoslovenčine s poznatkami z cudzích prameňov, a zároveň predkladá inšpiratívne podnety na ďalšie skúmanie jeho kodifikačných prác.

Martina Kopecká

MARIČOVÁ, Anna: Slovenské nárečie Starej Pazovy.
Nadlak – Bratislava: Vydavateľstvo Ivan Krasko,
Vydavateľstvo ESA 2006. 216 s.

Jednou z dôležitých úloh slovenskej dialektológie je venovať pozornosť výskumu slovenských nárečí i mimo územia Slovenskej republiky. Takýto výskum má tradície (organizované aj individuálne) vo viacerých štátoch, v ktorých žije slovenská menšina sústredene, neroztrúsene a má možnosti vzájomných kontaktov a tým aj udržiavania tradícií a zvykov a pestovania materinského jazyka. Najvýraznejšie sa tieto tendencie prejavujú napr. na území bývalej Juhoslávie, Maďarska, v Rumunsku, Rakúsku a Bulharsku, novšie aj medzi Slovákmi v Amerike. Výskumy tohto druhu priniesli svoje plody v podobe monografií a využiteľni sa aj v kartograficky zameranej lingvistiky, resp. v podobe štúdií a rôzne publikovaného materiálu. Nárečový materiál získaný z týchto oblastí poskytuje možnosť sledovať medzijazykové kontakty a vzájomné pôsobenie geneticky príbuzných (alebo naopak vzdialených) jazykov. Slovenčina v odlúčenosti od autochtónneho jazykového prostredia a často aj bez spojenia s vývojom jazyka v domácom prostredí konzervovala isté javy, ktoré už ako živé na domácej pôde nejestvujú. To všetko naznačuje zmysel a význam výskumov a prác s týmto zameraním. Slovenská dialektológia sa usilovala tieto úlohy naplňať. Výsledky úsilia slovenských dialektológov z druhej polovice 20. storočia, a to aj s orientáciou na opis slovenských nárečí na území iných štátov, prehľadne zhrnul P. Žigo (pozri Slovenská reč, 2006, s. 18 – 22).

Tradične sa uvádza, že najlepšie podmienky na udržiavanie vlastnej reči a kultúry mali Slováci v štátoch bývalej Juhoslávie. Koncentrovanejšie sa usídlili v Báčke, Banáte, Srijeme a Slavónii. Lokalita Stará Pazova leží neďaleko Belehradu v sriemskej oblasti Srbska. Podľa monografie J. Štolca *Reč Slovákov v Juhoslávii* je to prvá obec v Srijeme, kde sa usadili Slováci. Tí tvorili väčšinové obyvateľstvo najmenej do polovice 20. storočia. V roku 1953 mala Stará Pazova 10 103 obyvateľov a 7 158 sa hlásilo k slovenskej národnosti (por. Štolc, o. c., s. 38). Práve Stará Pazova sa stala predmetom etnolingvistického výskumu slovakistky Anny Maričovej, ktorá výsledky svojich výskumov vydala v monografii *Slovenské nárečie Starej Pazovy*. Text posudzovanej knihy vznikol rozpracovaním a rozšírením obhájenej autorkinej magisterskej práce s názvom *Hláskoslovná sústava slovenského nárečia Starej Pazovy*. Ako píše A. Maričová, na základe zozbieraného materiálu rozšírila knihu o tvaroslovnú charakteristiku staropazovského nárečia. Porovnaním východiskových údajov od J. Štolca so stavom v r. 2002 (údaje uvádza A. Maričová podľa Republikového ústavu pre štatistiku Srbska) žilo v Starej Pazove 18 645 obyvateľov, z toho 5 848 (teda 31,36%) Slovákov. Tieto výrazné zmeny v národnostnej štruktúre spôsobilo aj sťahovanie obyvateľov, najmä „príchod veľkého počtu utečencov z bývalých juhoslovan-

ských republík počas posledných vojnových rokov“ (Marićová, s. 15). Ostatné národnosti (spolu 19 ďalších národností) sú zastúpené do dvoch percent a menej.

Jednou z opôr národného života Slovákov vo Vojvodine bolo školstvo. Významnú úlohu hrajú kultúrne, vedecké a umelecké inštitúcie a spolky, ktoré tam pôsobili alebo pôsobia – Matica slovenská, ochotnícke divadlá, tanečné a spevácke súbory, vysielanie televízie a rozhlasu. Na Filozofickej fakulte, konkrétne na Katedre slovenského jazyka a literatúry (na ktorú sa hlásia nielen vojvodinskí Slováci, ale i ďalší záujemcovia o štúdium slovenského jazyka alebo slavistiky) v Novom Sade, pracuje i autorka knihy o Slovenskom nárečí Starej Pazovy. A. Marićová prednáša morfológiu súčasnej slovenčiny, zaoberá sa predovšetkým komparatívnou slovensko-srbskou lingvistikou.

V stručných úvodných pasážach sú priblížené viaceré zaujímavé fakty o sťahovaní Slovákov na územie Panónskej nížiny, o polohe a osídlení dnešnej Starej Pazovy a o príchode prvých slovenských prisťahovalcov v polovici 18. storočia na toto územie, ako aj o zakladaní škôl. Uvádza sa tu i spôsob získavania materiálu, ktorý bol východiskom pri spracovaní tejto monografie, a zásady jeho fonetickej transkripcie. Autorka pazovské nárečie aktívne ovláda, a tak výsledky jej výskumu majú presvedčivý charakter.

Prvá časť knihy je venovaná zvukovej stavbe. Uvádza sa v nej opis artikulácie jednotlivých hlások podľa Atlasu slovenských hlások z r. 1969, ich výskyt, rozšírenie. V rámci kapitoly o zvukovej stavbe sú uvedené i základné zákonitosti spodobovania spoluhlások na morfématických švíkoch a medzislovnej fonetiky, ktoré si takisto zachovávajú črty stredoslovenských nárečí, rovnako ako to bolo konštatované pri opise artikulácie jednotlivých hlások, kde sa tiež nezaznamenali odchýlky vplyvom srbskej výslovnosti. Autorka i tu na mnohých konkrétnych príkladoch ukazuje výsledky zjednodušovania spoluhláskových skupín, zahŕňa sem veľmi stručné porovnanie slovenského a srbského prízvuku a vplyv srbčiny na kvantitu niektorých (najmä zo srbského jazyka alebo jeho prostredníctvom prevzatých) slov. Ako naznačuje sama autorka, táto problematika by si zaslúžila širšie rozpracovanie, ktoré však nebolo predmetom záujmu v tejto monografii.

Druhá časť práce, ktorá je nazvaná *Gramatická stavba. Tvaroslovie*, ilustruje na jednotlivých slovných druhoch zachovanie stredoslovenského charakteru staropazovského nárečia.

V závere pri určovaní miesta slovenského staropazovského nárečia medzi slovenskými nárečiami, ktoré spolu s určením pôvodu obyvateľstva Starej Pazovy uvádza autorka ako základné ciele tejto práce, porovnáva charakteristické znaky pazovského nárečia so stavom v nárečiach, z ktorých pochádzali pôvodné kolonizačné vlny zo Slovenska. Pre obyvateľstvo Starej Pazovy sa uvádza pôvod zo stredoslovenských nárečových oblastí, konkrétne tí obyvatelia, ktorí sa sťahovali zo Selenče (pre konfesi-

onálne nezhody s katolíckymi slovenskými vysťahovalcami) boli pôvodne od Zvolena, z Turca a čiastočne i z Liptova. Pribudli aj Slováci z Peštianskej stolice a takisto z Hontu a Novohradu. Na základe Atlasu slovenského jazyka dostávame v tejto časti prehľadný stav a porovnanie výskytu fonetických a morfológických javov typických pre pazovské nárečie v jednotlivých stredoslovenských nárečových oblastiach. Z tohto porovnania vyplýva konštatovanie, že hoci nárečie Starej Pazovy nemožno stotožniť so žiadnym konkrétnym stredoslovenským nárečím, najviac sa podobá nárečiam v okolí Detvy, Zvolena a Banskej Bystrice vo Zvolenskej stolici, nárečiam východného Hontu a západného Novohradu – v okolí Modrého Kameňa (porov. s. 166).

Tieto závery sú podopreté aj priezviskami slovenských obyvateľov Starej Pazovy; odkazujú na niektoré miesta, z ktorých pochádzajú predkovia terajších obyvateľov Starej Pazovy a na základe ich výskytu sa usudzuje, že „najviac Slovákov prišlo do Starej Pazovy z Hontianskej, Zvolenskej, Novohradskej a Peštianskej stolice“ (str. 167).

Publikácia je doplnená ukážkami súvislých nárečových textov, registrom charakteristických „staropazovských nárečových javov – so zameraním na hláskoslovné zmeny a slovotvorné prípony“. Súčasťou je i stručný slovník, ako vraví názov, špecifických pazovských slov a archaizmov. Prílohou publikácie sú tri mapy J. Štolca – orientačná mapa s členením na bývalé stolice, mapa kolonizačných prúdov a situácia mapy slovenských osád v Slavónii, Báčke, Banáte a Srijeme.

Na knihe Anny Marićovej jednoznačne treba vyzdvihnúť množstvo spoľahlivého, terénym výskumom získaného a spracovaného materiálu. Publikácia je hodnotným prínosom v oblasti výskumu slovenských nárečí a jazyka krajanských Slovákov a svojou poznávacou hodnotou je vzácnym doplnkom poznatkov o stabilite, resp. dynamike nárečových javov v jazyku zahraničných Slovákov.

Lubica Dvornická

VEČERKA, Radoslav.: K pramenům slov. Uvedení do etymologie. Spoluautori: A. Erhart, E. Havlová, I. Janyšková, H. Karlíková. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2006. 355 s.

Radoslav Večerka vychádza v publikácii *K pramenům slov* z konštatovania, že motivácia niektorých slov je používateľom jazyka zrejmá, zatiaľ čo motivácia iných slov je v dôsledku istých skutočností zastrená. Keďže v druhom prípade nie je možné odhaliť motiváciu daného slova priamym pozorovaním, resp. synchronnou analýzou.

zou lexikálnej jednotky na úrovni lingvisticky neškoleného používateľa jazyka, využívajú sa na tento cieľ metódy etymologického bádania. Objektom výskumu sú slová, pri ktorých sa s ohľadom na cieľ výskumu odhaľuje pôvod prvků, v čom spočíva vlastný etymologický výskum. V posudzovanej publikácii autor ponúka tri postupy interpretácie, ktorými možno stanovený cieľ dosiahnuť.

Prvá interpretácia spočíva v tom, že za pôvod slova považujeme odhalenie motivácie slov, „která jsou dnes pro uživatele jazyka značková a etymologicky izolovaná, v rekonstrukci jejich původní ‚vnitřní formy‘, původní motivace jejich tvoření a původního významu jejich morfémů; odhalují se tak jazykové procesy, které tyto okolnosti zastřeli tzv. deetymologizací, tj. procesy, které pro lingvisticky nevzdělané uživatele jazyka vytrhli taková slova z jejich původních etymologických hnízd a lexikálních souvislostí“. Příčiny těchto procesů podľa autora spočívajú v hláskoslovnom a slovotvornom vývine, v sémantických vzťahoch alebo vo zvláštnom sociálnom fungovaní slova či objektov vyčleňovaných významom slova.

Druhý typ výkladu spočíva v konštatovaní, že slovo daného jazyka je v podstate v totožnej forme a význame doložené aj v iných jazykoch tej istej jazykovej rodiny, a teda v skúmanom jazyku zdedené z príslušného prajazyka. Kľúčovým je pojem invariantu, resp. východiskovej podoby daného výrazu, ako aj rekonštrukcia jeho pôvodného významu. Metodologickou bázou je historickoporovnávacía metóda, ktorá „vychází z konstatování nápadné podobnosti jistých jazyků, podobnosti, jež je tím větší, čím starší památky zkoumáme“. Táto podobnosť sa vysvetľuje ako „důsledek vzniku příslušných jazyků ze společného základu – prajazyka“. Historickú identickú podobu slov možno rekonštruovať odhalením responzií, za ktoré (v hláskosloví) považujeme súbor pravidiel, podľa ktorých „si odpovídají hlásky v prapříbuzných slovech (lépe: morfech) dvou nebo několika příbuzných jazyků (tj. takových slovních shodách, jež jsou dány společným původem příslušných jazyků“.

Tretí typ výkladu spočíva v stanovení „toho, že to alebo ono slovo bylo do zkoumaného jazyka přijaté odjinud“. Výpožičky možno odlišiť od domácich slov prostredníctvom metód etymologického bádania, ktoré autor demonštruje na konkrétnych prípadoch výpožičiek. Z týchto metód sa v modernej etymológii používa porovnanie stavu v danom jazyku zo stavom očakávaným podľa platných responzií, pri odhaľovaní starých výpožičiek sa však uplatňuje predovšetkým sémantické kritérium. Na jednej strane etymológ musí rozhodnúť, „zda jde o slova prapříbuzá, nebo přejatá z jednoho jazyka do druhého (výpůjčky). Vedle těchto dvou případů musí ovšem etymolog počítat i s možností takových zhod, jež nejsou ani důsledkem prapříbuznosti, ani kontaktu zkoumaných jazyků – s tzv. elementárními (onomatopojickými a lalickými, pozn. MB) a náhodnými shodami“.

Uvedené tri spôsoby majú spoločné to, že „v konečné instanci končí stejně, že etymolog narazí posléze na zeď útvarů alespoň prozatím nepřekročitelnou, na morfy,

ktoré nemôže ďalej vyložiť, teda na ono ‚tajemství kořenů‘. Tieto korene môžeme s rozličným stupňom istoty považovať za vývinovo elementárnu podobu slova. Súčasná jazykoveda podľa autora s týmto javom počíta a formuluje ho ako poučku o arbitrárnosti znaku. Len pri istom obmedzenom počte slov sa snaží nájsť prirodzenú alebo elementárnu motiváciu. Podľa Radoslava Večerku je pre modernú etymológiu „príznačné, že onomatopojickou teórii neaplikuje na úvahy glotogonického rázu, ale že jí využíva jako vítané možnosti při konkrétním výkladu slov a slovních čeledí, které dosud spolehlivému objasnění s pomocí tradičních metod historickosrovnávací jazykovedy, založené na důsledném pojetí genetické příbuznosti jazyků, kladly odpor“. Zostávajú slová, pri ktorých etymológ nedokáže s vysokým stupňom pravdepodobnosti rekonštruovať východiskovú podobu, teda ktoré na súčasnej úrovni poznania neprestali klásť odpor. Značný je „počet případů etymologicky temných – zejména slov, která zdánlivě nemají mimoslovanské paralely. Jazykovedci se většinou snaží vyvést i tato slova z jejich izolace a uchylují se k spekulacím – někdy fonetickým nebo morfológickým, častěji však sémantickým“.

Úlohou etymologického bádania je podľa autora odhaľovanie pôvodu slov, t. j. stanovenie ich pôvodnej štruktúry a tým aj motivácie ich významu, ako aj veku. Toto bádanie vedie zároveň k rekonštrukcii slovnej zásoby prehistorických jazykov z obdobia praslovanského, indoeurópskeho a pod. a v tejto súvislosti potom aj k určitým záverom z mimojazykovej sféry. Etymológ podľa autora využíva lingvistické, historické, ale aj botanické, zoologické a i. poznatky nelingvistických disciplín. Osobitné kapitoly publikácie sú venované vzťahu etymológie a archeológie, etnolingvistiky a jazykového zemepisu.

V monografii sa podávajú vysvetlenia hláskoslovných, slovotvorných a sémantických zmien, pričom množstvo jazykového materiálu a precízne spracovaný register analyzovaných výrazov zoradený podľa jazykov uspokojí aj používateľa so záujmom o etymologický výklad konkrétnych slov. Autor podáva aj syntézu metód a vývoja etymologického bádania. Zároveň vďaka kapitolám venovaným etymologickým slovníkom a prehľadu základnej literatúry predkladá fundovaný základ solídneho výberu etymologických prameňov a ďalšej práce s nimi. Publikácia nesie podtitul *Uvedení do etymologie*, ktorý indikuje prístupnosť aj menej odborne zdatnému čitateľovi. Hĺbkou spracovania problematiky a vysokou poznávacou hodnotou sa však zaraďuje medzi popredné etymologické príručky a prameň poznávania minulosti v širších slavistických dimenziách.

Martin Braxatoris

K nedožitej osemdesiatke profesora Jozefa Jacka

Životné jubileá, najmä tie okrúhle, sú v našom geokultúrnom prostredí vždy dôvodom na pripomenutie jubilujúcej osobnosti. Tak sa aj na jar pred desiatimi rokmi písalo o Jozefovi Jackovi ako o vitálnom sedemdesiatnikovi (nar. 15. 3. 1928), ktorý stále vyučuje na vysokej škole a s príznačnou pracovitosťou tvorí naďalej i na poli vedeckom. Dnes je situácia celkom iná. 2. septembra 2004 sa totiž životné dielo prof. PhDr. Jozef Jacka, CSc., definitívne uzavrelo.

Po maturite na gymnáziu v Prešove študoval Jozef Jacko v rokoch 1948 – 1952 slovenský jazyk a históriu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. J Kesselová pri príležitosti jeho sedemdesiatky v Slovenskej reči (1998, roč. 63, č. 2, s. 119 – 120) napísala: „Jeho sústredené pracovné nadšenie ho priviedlo od vyučovania slovenského jazyka na vranovskom gymnáziu až k vedecko-pedagogickej hodnosti univerzitného profesora. V roku 1970 získal doktorát filozofie na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského. O päť rokov neskôr na tej istej fakulte obhájil dizertačnú prácu Substantívne a adjektívne deriváty slovenských miestnych názvov a dosiahol vedeckú hodnosť kandidáta filologických vied. V roku 1979 sa habilitoval na Filozofickej fakulte Univerzity P. J. Šafárika. V roku 1993 predstavil výsledky svojho bádania v inauguračnej prednáške Rozvíjanie systému miestnych a zemepisných názvov na Fakulte humanitných a prírodných vied UMB v Banskej Bystrici.“ V dvoch posledných desaťročiach svojho aktívneho pracovného pôsobenia Jozef Jacko popri bežnej pracovnej náplni univerzitného profesora ešte naplno zúročil bohaté skúsenosti vysokoškolského učiteľa a vedca členstvom vo vedeckých radách svojej prešovskej fakulty (od r. 1984) a Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach a v neposlednom rade i ako člen akreditačnej komisie pri vláde Slovenskej republiky (1990 – 1995).

Na zaslúžený odpočinok odišiel na prelome tisícročí, ale pracovať neprestal, len zmenil proporcionalitu aktivít. Stále udržoval kontakt s bývalým pracoviskom (Fakultou humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity) a, samozrejme, so slovenčinou, ktorú stretával dennodenne v reči spoluobčanov a na stránkach novín a časopisov, z čoho vedel celý život získavať aktuálne správy o stave živého jazyka, čím bohatou mierou prispel k výskumu dynamiky morfológie a lexiky slovenčiny. Po odchode do dôchodku sa možno o čosi viac sústredil na rodinu, dom a záhradu, ktoré vždy patrili k jeho veľkým láskam. Tak i jeho posledné aktivity boli spojené so starosťami s rozvodnenou Torysou ohrozujúcou aj jeho dom v rodných Petrovanoch, kde bol celý život doma, a napriek tomu nemal ďaleko ani k prorokovi. Nie je veru

ľahké, získať doma uznanie, ale kto napriek nepriazni spoločenského systému zotráva na pevných duchovných a morálnych zásadách a potvrdzuje ich každodennými skutkami, ten má na to predpoklady.

K tomu, čo o profesorovi Jackovi bolo – vecne i ornamentálne – napísané už za jeho života, niet už veľmi čo dodať, pretože o ňom písali tí, čo ho poznali najlepšie – dlhoroční spolupracovníci i študenti, ktorí sa po čase stali jeho (dlhoročnými) spolupracovníkmi a napokon i nasledovníkmi. Z vedeckého hľadiska bol implicitne pasovaný i za sociolingvistu, pretože od šesťdesiatych rokov minulého storočia sa jeho výskumy slovenčiny opierali o živý „slovenský, sociálne podmienený jazykový makrorajón“ (F. Ruščák, *Kultúra slova*, 1998, roč. 32, č. s. 104 – 105). Výsledky vedeckého výskumu zároveň sústavne a s nadšením ponúkal slovenskej verejnosti v popularizačných článkoch rôznych periodík. Bol nadšeným učiteľom, ktorý mal vysoký kredit a rešpekt medzi poslucháčmi. Neustále sa popri odborných lingvistických otázkach zaujímal o spôsoby a metódy vyučovania na základných a stredných školách, pre ktoré písal učebnice a temer celý život vychovával pedagógov. Bol milovaným a milujúcim manželom a otcom, obľúbeným pedagógom a kolegom, na akých sa vždy spomína len v dobrom.

Marianna Sedláková

ROZLIČNOSTI

Lexikálny význam a fungovanie slova *inštrumentárium*. Zájemcovia o slovenčinu sa prostredníctvom jazykovej poradne pýtajú neraz aj na význam slov, ktoré vôbec nie sú v našom jazyku nové, a výklad ich významu je istým spôsobom aspoň v niektorých slovníkoch aj zachytený, ale z istého dôvodu používateľa slovenčiny neuspokojuje. Takýmto slovom, ktorého lexikálny význam a fungovanie v dnešnej komunikácii si zaslúži pozornosť a hlbšie objasnenie, je aj lexikálna jednotka *inštrumentárium*. Pozrime sa, v čom doterajšie lexikografické spracovanie tohto slova nie celkom dostačujúco zachytáva jeho význam, funkčnú a štylistickú platnosť v spisovnej slovenčine. K príspevku nás inšpiroval pisateľ, ktorého zarazilo použitie slova *inštrumentárium* v našom článku (K. Buzássyová Vzťah slovenčiny a češtiny a jazyková kultúra. In: Spisovná slovenčina a jazyková kultúra... Red. M. Považaj. Bratislava: Veda 1995, s. 87 – 96). Na listovú jazykovú poradňu sa obrátil s otázkou, v akom význame bolo použité slovo *inštrumentárium* v kontexte: *Spomenuté termíny, resp. pojmy autor zaviedol do teórie spisovného jazyka ako inštrumentárium na adekvátnejšie poznávanie a opis stavu, ako sa realizuje komunikácia v slovenskom jazyku*. V nijakom slovníku vraj toto slovo nenašiel.

V stručnom jednozväzkovom normatívnom výkladovom slovníku, akým je Krátky slovník slovenského jazyka (1. vyd. 1987; 4. vyd. 2003), sa slovo *inštrumentárium* skutočne nenachádza. Nepatrí totiž do jadra, do základnej slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny ani medzi najčastejšie používané odvodené slová základného slovného fondu.

Slovo *inštrumentárium* nájdeme vo viacväzkovom výkladovom Slovníku slovenského jazyka (6 zv., Red. Š. Peciar Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959 – 1968). Na strane 609 prvého zväzku je vyložené heslové slovo *inštrumentárium*, a to s významami: 1. skrinka na lekárske nástroje 2. súprava lekárskeho nástrojov, synonymom je slovo *inštrumentár*. Na pochopenie adekvátneho významu slova *inštrumentárium* je užitočné pozrieť si aj výklad významu základového slova, lexémy *inštrument* v tomto slovníku.

Takisto v prvom zväzku na s. 608 sa nachádza heslo *inštrument* s významami: 1. pracovný nástroj alebo nástroj, pomocou ktorého sa vykonáva nejaká činnosť: *chirurgický inštrument, maliarsky inštrument, hudobný inštrument...* 2. nástroj vôbec, prostriedok na dosiahnutie nejakého cieľa: *podnikové účtovníctvo je inštrumentom plánovaného a riadeného hospodárstva*.

Obsahovo v podstate ten istý výklad významu slova *inštrumentárium* sa nachádza aj v akademickom Slovníku cudzích slov (2. vyd. 2005, editori Ľubica Balážová, Ján Bosák, ktorý vydalo Slovenské pedagogické nakladateľstvo; je prekladom

z českého originálu Akademický slovník cizích slov, Academia, Praha). Tu je slovo *inštrumentárium* na strane 425 zachytené ako lekársky termín, porov. **inštrumentárium** lek. súbor lekárskeho nástrojov; schránka na tieto nástroje.

Pomenovanie *inštrumentárium* sa však v slovenčine používalo a dodnes sa používa aj v širšom a všeobecnejšom význame, a to ako výraz so štylistickou a funkčnou platnosťou všeobecnovedného odborného výrazu používaného v odborných textoch viacerých odborov. Je to výraz zo zóny všeobecnovednej lexiky. Okrem použitia vo funkcii výrazu používaného v konkrétnom odbore (v lekárskej oblasti a v hudobnej oblasti) sa lexikálna jednotka *inštrumentárium* používa ako výraz odborného vyjadrovania vo všeobecnejšom a zároveň abstraktnejšom význame. Vtedy to nie je termín v úzkom zmysle slova, ale odborný výraz všeobecnejšej platnosti. Má význam „súhrn nástrojov, prostriedkov, metód a postupov, ktoré sú k dispozícii na nejakú cieľavedomú činnosť alebo ktoré vyvinul, ktoré uplatňuje istý odborník“. Od základového slova *inštrument* sa odvodené slovo *inštrumentárium* odlišuje príznakom súbornosti. Kým význam slova *inštrumentárium* používaného v lekárskej oblasti možno ilustrovať príkladmi, ako *chirurgické inštrumentárium na prístup k žilám* či *laparoskopické inštrumentárium* (teda súbor, súprava nástrojov používaných v chirurgii na spomenutý účel, súprava nástrojov používaných v laparoskopii), druhý všeobecnejší (všeobecnovedný) význam (uplatňovaný najmä vo vedách o spoločnosti a v humanitných vedách) dokumentujú spojenia ako *argumentačné inštrumentárium* (= súbor argumentov), *pojmové inštrumentárium*, *metodologické inštrumentárium jednotlivých vied*, *inštrumentárium menovej politiky národnej banky*. To, v čom konkrétne *inštrumentárium* ako súbor nástrojov, prostriedkov, metód spočíva, možno neraz zistiť až zo širšieho kontextu daného textu alebo zo špecializovaných slovníkov. Napríklad v Slovenskom národnom korpuse (ako súbore elektronických textov a príslušných technológií) sme vyhládali kontext: *Marketingové inštrumentárium – tvoria ho marketingové nástroje: 1) produkčná a sortimentná politika, 2) distribučná politika a akvizičná politika 3) cenová politika 4) komunikačná politika*.

Vo všeobecnejšom význame „súbor nástrojov, prostriedkov, metód (používaných niekým na daný cieľ)“ použila slovo *inštrumentárium* aj autorka jazykovedného textu. Na jednoznačnejšie pochopenie tohto významu je potrebný širší kontext: *Napokon impulzom k novej teórii spisovného jazyka Jána Horeckého z konca 70. rokov, v ktorej sa rozlišuje spisovná, štandardná, subštandardná a nárečová existenčná forma (varietà) slovenčiny (Horecký, 1979), bol takisto istý stav, istá úroveň používania slovenčiny ako národného a spisovného jazyka. Spomenuté termíny, resp. pojmy autor zaviedol do teórie spisovného jazyka ako inštrumentárium na adekvátnejšie poznávanie a opis stavu, ako sa realizuje komunikácia v slovenskom jazyku (s. 88). Z tohto širšieho kontextu môžeme pochopiť, že pod inštrumentáriom sa tu myslí súbor pojmov, ktoré zaviedol do teórie spisovného jazyka profesor Ján Horec-*

ký, t. j. pojmy a termíny *spisovná, štandardná, subštandardná a nárečová existenčná forma (varietà) slovenčiny*. Skúmaný výraz možno vzťahovať aj na postupy, vďaka ktorým uplatňujeme tieto pojmy pri poznávaní stavu fungovania slovenčiny ako národného jazyka.

V spomenutom širšom všeobecneviednom význame *inštrumentárium* – súbor nástrojov, prostriedkov a postupov sa slovo *inštrumentárium* používa dnes aj v textoch z odboru ekonómie a bankovníctva. Porov. *Inštrumentárium, ktoré má NBS k dispozícii, môže len korigovať, nie priamo riadiť ekonomický vývoj* (Profit 1997). – *Inštrumentárium menovej politiky NBS* (= Národnej banky Slovenska) *je vo veľkej miere zosúladené s inštrumentáriom ECB* (= Európskej centrálnej Banky) *a od roku 2000 ho tvorí...* – *Spoločná menová politika a jednotné peňažno-politické inštrumentárium sa pravdepodobne odrazí v činnosti rakúskych bánk*.

Slovo *inštrumentárium* sa používa v súčasnej spisovnej slovenčine aj v publicistických textoch, v novinových článkoch s problematikou iných oblastí, napr. politiky a pod. Vtedy má nádych knižnosti. Porov. *Nesmieme zabúdať na iné dimenzie, ktoré vyžadujú odlišné inštrumentárium* (= iné prostriedky a metódy), *ako sú aktuálne prostriedky boja proti terorizmu*. (Slovo 2002) – ... *dôležité inštrumentárium obnovy mesta* (*sanácia blokov, údržba starého mesta, obnova pamiatok*) (Profit 2002).

Vďaka podstatne bohatším jazykovým zdrojom, ktoré má dnes k dispozícii jazykoveda (internet, Slovenský národný korpus s vyše 350 miliónmi textových slov, množstvo odbornej popularizačnej literatúry, početné slovníky ako sekundárne zdroje a iné), lexikografi pripravujúci Slovník súčasného slovenského jazyka môžu identifikovať a potom aj zachytiť a opísať význam slova *inštrumentárium* presnejšie, adekvátnejšie ako slovníky, ktoré mali doteraz slovenskí používatelia k dispozícii. Na lexikálnu jednotku *inštrumentárium* je v Slovenskom národnom korpuse 164 dokladov. V pripravovanom druhom zväzku Slovníka súčasného slovenského jazyka (písmená H – L; prvý zväzok SSSJ A – G vyšiel v r. 2006) bude spracovaná heslová stať lexikálnej jednotky *inštrumentárium* s tromi významami: 1. lekársky a veterinárny termín súprava lekárskeho nástrojov, skrinka na tieto nástroje, syn. *inštrumentár*: *endoskopické, laparoskopické inštrumentárium...* 2. kniž. alebo odborný výraz: súhrn nástrojov, prostriedkov, spôsobov, metód a postupov, ktoré sú k dispozícii: *argumentačné inštrumentárium; Absolvent kurzov získal prakticky využiteľné inštrumentárium pre svoje povolanie*. (Sme 1993). 3. hud. súhrn hudobných nástrojov, ktoré sa používajú v istom období alebo ich používa určitý skladateľ: *inštrumentárium obsahujúce rytmické nástroje; hudobné nástroje Orfovho inštrumentária*.

Záver: Slovo *inštrumentárium* nepatrí do centrálnej časti lexikálnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny. Pokúsili sme sa však ukázať, že nie je ani celkom okrajovým výrazom z periferie lexikálnej zásoby súčasnej slovenčiny. Nie je to neutrálny výraz použiteľný v ktorejkoľvek komunikačnej sfére. Funguje najmä

v odbornej komunikačnej sfére, a to najmenej v dvoch hlavných funkciách: v niektorých konkrétnych odborných komunikačných sférach, najmä v lekárskej a hudobnej. Druhou širšou oblasťou je uplatňovanie sa tohto internacionálneho výrazu ako vyjadrovacieho prostriedku zo zóny všeobecnovednej lexiky. Vtedy má abstraktnejší a zároveň všeobecnejší význam: súhrn nástrojov, prostriedkov, metód, postupov, ktoré sú k dispozícii na nejakú činnosť. Synonymami lexémy *inštrumentárium* sú: v lekárskej komunikácii najmä *inštrumentár*, v domácej slovenskej slovnej zásobe najbližším vyjadrovacím prostriedkom sú dvojslovné spojenia *súbor nástrojov*, *súbor prostriedkov*.

Pretože slovo *inštrumentárium* je v súčasnej spisovnej slovenčine nie celkom neutrálny výraz, ale príznakový, nepoužíva sa priamo ako súčasť definícií iných termínov. Preto sa na internetovej stránke www.cudzieslova.sk pri hľadaní slova *inštrumentárium* zobrazí informácia: „Inštrumentárium sa nenachádza v žiadnej definícii“.

Klára Buzássyová